

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

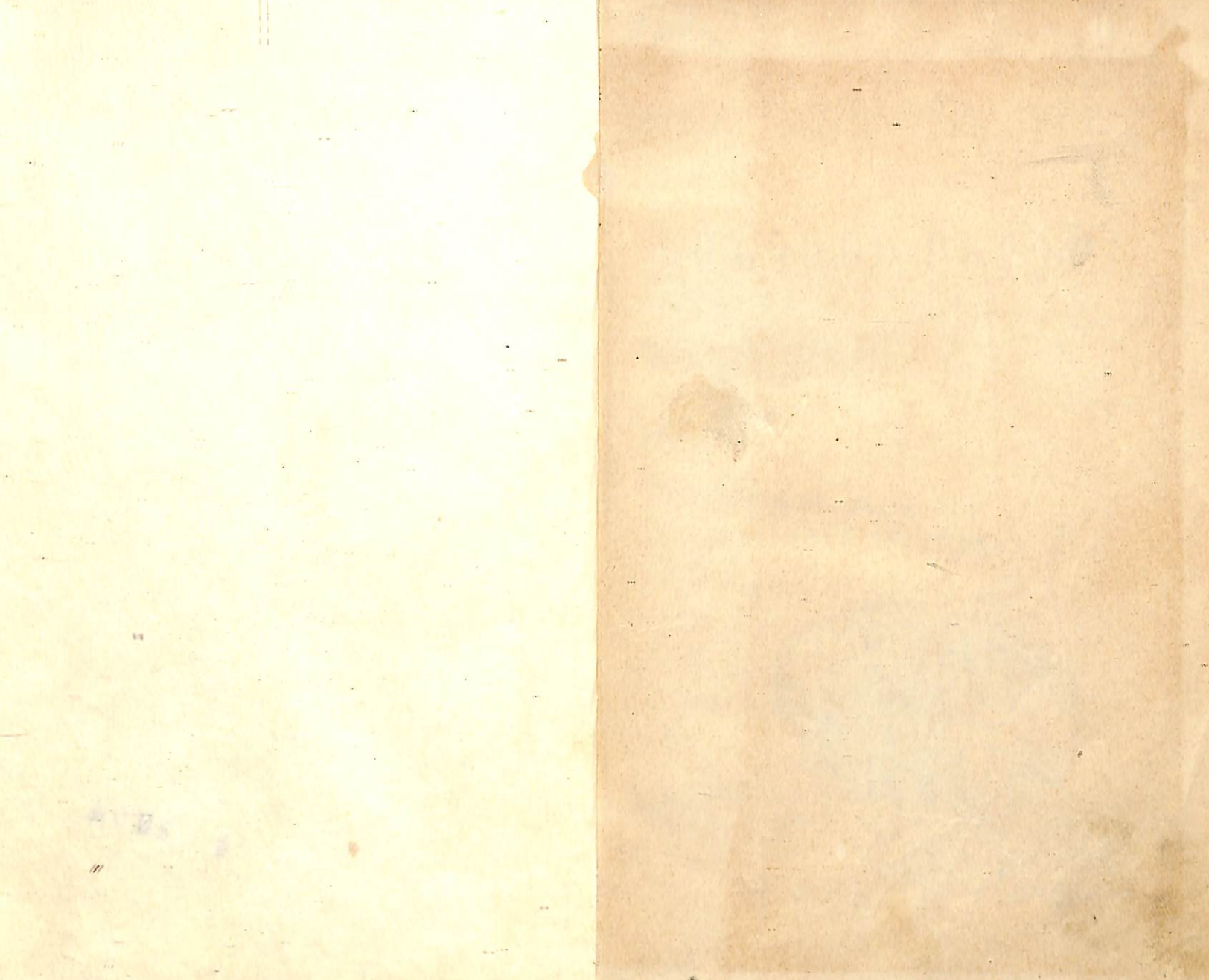
304

Պատմ. Հայկ.
 Երկրաբ. բերդ-
 Թիֆլիս 1891

Իրաբանական

32

2004

11,330

XV/25
83

2-24

Հրահանգ

ՀՀ Կրթության և գիտության նախարարության

ԳԵՈՒԼ ՀԱՅՐԷ

Յարգելի

6 ՎՊ. Պ. Բաժնի

ՆՕՆՑԱՅԻ ԲԵՐԴԸ

ՎԵՊԻԿ

Գերմաներենից թարգմանեց
ՓԻԼԻՊՊՈՍ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

ԹԻՖԼԻՑ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՅԻ ՏՊԱՐԱՆ

ՕՐԲԵՆԵԱՆ ՓՈՂՈՑ, № 1, 2

1891

Дозволено цензурою. 12 Марта, 1891 г. Тифлисъ.

(1876 թ. „Փորձ“ ամսագրից):

Тип. И. Мартirosiанца, Орб. ул., д. 1/2.

ՆՕՆՏԱՅԻ ԲԵՐԴԸ

Ես եկայ Կանարի, որ Կապոկորգոի*) նշա-
նաւոր քաղաքներից մինն է: Նա պայտաձև
փռուած է Միջերկրական ծովի առջև և ամեն
երեկոյ ընդունում է մայր մտնող արևի վեր-
ջին նշույները: Երեկոյեան ժամերին ամբողջ
գաւառի վրայ այնպիսի լուսութիւն է տարած-
վում, որ նրան իրաւամբ կարելի է հրաժ-
երելը անուանել—la terra degli addii: Եր-
բէք չեմ մոռանալ այն արևի մուտքը, որ տե-
սել էի Կանարիից. այդպիսի մի սքանչելի
երևոյթ ոչ մի ժամանակ չէր շարժած իմ հո-
գին:

Երեկոյեան ժամը դեռ նոր էր սկսուել,
երբ որ ես Կանարի եկայ: Հետաքրքիր մարդիկ
խօսոյն ինձ շրջապատեցին: Նրանց թւում ես

*) Կորսիկա կղզու հիւսիսային ափն է Կա-
պոկորգոն:

տեսայ մի լաւ հաղնուած երիտասարդ և հարցրի նրան, արդեօք կարո՞ղ էր ման ածել ինձ փոքրիկ քաղաքում:

— Plait-il, Monsieur? Ի՞նչ կըհրամայէք, ասաց նա:

— Միթէ դուք Ֆրանսիացի էք, հարցրի ես:

— Non, Monsieur, je suis Corse—ոչ, պարոն, ես կորս եմ:

— Ուրեմն ինչո՞ւ իտալերէն չէք խօսում. միթէ ամաչո՞ւմ էք ձեր պապերի լեզուն դործածել:

— Ոչ, պատասխանեց երիտասարդը: Ես մի *buono anfone*—լաւ տղայ եմ և բնաւ չէի ցանկալ *désagréable*—անհաճելի երևնալ ձեզ. բայց որովհետեւ վարժապետի որդի եմ, ուստի ամենից առաջ պարտական եմ կատարել աղ-դալին կրթութեան պաշտօնէի հրամանները, որոնց իմաստն այս է, թէ ամեն մի կորս պարտաւոր է Ֆրանսերէն խօսել: Այս պատճառով ի՞նչ քան էլ ինձ *regrettable*—ցաւալի լինի իտալերէն մոռանալս, այնու ամենայնիւ *il faut avec Votre permission que je Vous parle francais*—հարկ է, որ ձեր թույլտութեամբ Ֆրանսերէն խօսեմ ձեզ հետ:

Մարմնիս սառսուռ տիրեց, ասեա թէ ես յանկարծ տեսայ ու լսեցի Գանտէի դժոխքում

նկարագրուած այն երկու հրէշներին, որոնք միասին խառնուելով մի այլանդակ պատկեր են կազմում:

Ջարմանք է, որ զորտեղ էլ ոտք դնէ Ֆրանսիացին, ամեն բան կըքանդէ և ոչ մի բան չի հիմնիլ: Այսպէս նրա իշխանութեան ներքեւ հին Կորսիկան կորչում է և տեղական լեզուն մի ատելի, զգուելի և անարգ բան է դառնում:

— Հեռացէք ինձնից, գոչեցի ես երիտասարդին կոշտ ձայնով և ազդու շարժումներով: Տղամարդը վրաս շիլ շիլ նայեց—որոհետեւ կորսերը, ինչպէս յայտնի է, դիւրադրգիւ մարդիկ են,—և դնաց մի բան փնթփնթալով: Այդ միջոցին ես աչքերս մի ձերուհու վրայ ուղղեցի, և հարցրի նրան մտերմաբար.

— Բարեւ, հայրիկ. քանի՞ տարեկան ես:

— Ե՞ս. իննսունչորս տարեկան:

— Իննսունչորս:

— Այ՛ո. վերջին մարտից սկսած:

— Եւ դեռ ոտքերդ շարժվո՞ւմ են:

— Ծանր էք անում, ինչ է, պարոն: Առաւօտները Բաստիա զնալն և երեկոները տուն վերադառնալը ինձ համար ոչինչ բան է, միայն թէ աչքերս սկսել են թուլանալ, և այս է պատճառը, որ ահա երեք տարի է՝ որսի չեմ գնում: Աւելցուր, որ հէնց այդ միջոցին էլ իմ

Պասքալը մեռաւ: Նրա գերեզմանը փորելիս ես հրացանս հողի մէջ դրի. այժմ սպասում եմ, որ կեանքս վերջանայ և ես էլ գնամ միանալու որդուս հետ և էլ երբէք չբաժանուիմ նրանից:

— Արեմն դու մայրենի լեզուն ուրացող-
ներից չեմ: Քեզ չե՛ն կապել Ֆրանսերէնով,
ինչպէս որ կապում են գերուն շղթայով:

— Ի՞նչ: Ես միշտ կռուել եմ ֆրանսիացոց
դէմ թէ ծովի, թէ ցամաքի վրայ, և միշտ էլ
յաղթել եմ:

— Մի՞թէ, ասացի ես, կարծելով թէ մի
տկարամիտ մարդու հետ դործ ունիմ. սակայն
նա հանդիստ շարունակեց.

— Ես պատերազմել եմ իբրև ծովային զի-
նուոր մի անգլիական նաւի վրայ Սէն-Ժան
դ'Աքրի մօտ, լորդ Սէյմուրի ձեռքի տակ. յե-
տոյ Տրաֆալգարի մօտ, ուր ընկաւ Նիլսօն ծո-
վակալը. այժմ ապրում եմ Անգլիայի կառա-
վարութեան թօշակով: Թէև սա այնքան շատ
չէ, որ կարենայի քեֆեր անել, բայց այնքան
էլ սակաւ չէ, որ պէտքերիս չբաւէր:

Այսպէս զրուցելով մենք հասանք նաւա-
հանգիստն և մօտեցանք մի եկեղեցու, որի հին
պատկերը, ինչպէս և մեր ազգային պատմու-
թեան ամեն մի նշխար, տաբօրինակ կերպով
սիրտս շարժեց:

— Ո՞ւմ է պատկանում այս եկեղեցին,
հարցրի ես. ո՞վ է սրա շինողը:

— Չգիտեմ, ասաց ալուորը: Կարծեմ ոչ
ոքի չէ պատկանում: Նրա մէջ ժամ պա-
տարագ չէ լինում: Տէրտէրը վկայում է, թէ
նրան սարակինոսները շինած կրլինին. բայց
ես այդ մասին կասկածում եմ, և որովհետև
բան չգիտեմ, լռում եմ:

— Իրաւունք էլ ունիս կասկածելու, ասացի
ես: Որովհետև որմերը, — սրբատաշ, քառակուսի,
երկայնաձև, անկիւններում մինի միւսի մէջ պինդ
հարստուած քարերը, սրավերջ լուսամուտները,
պատերը զարդարող դրուագներն ուշի ուշով
զննելուց յետոյ՝ կարող էի հաստատ ասել, որ
եկեղեցին պիղացոց շինութիւն էր: Եւ մինչ ես
որմերը հետազօտելու վրայ էի, — աչքես դի-
պաւ մի քանդակուած վերնադիր, որ ասում
էր, թէ եկեղեցու հիմնադիրը Յակօբօ դա Մա-
րէն է — մի կանարացի մեծատուն մարդ, որին
Պիղայի հասարակապետութիւնը տուած էր Կա-
պօկորգօի այս և միւս մասերն իբրև աւատ:
Աւելի ոչինչ չէր կարելի կարդալ, ըստ որում
քարը գաճով ծեփուած էր:

Այս բոլորը լսելուց յետոյ ծերունին տըրտ-
մութեամբ թօթովեց գլուխն և ասաց հառա-
չելով.

—Տէր Աստուած, ոչ մի քայլ չեմ կարող անել, որ մեր քահանաների տգիտութեան և ապերախտութեան հետքեր չտեսնեմ: Հը՛մ. եթէ դուք այս տեղ մեր Սետեմբրէ քահանային գտած լինէիք,—նա ուրիշ մարդ էր: Նա սատանայի պոչն անգամ ցոյց կըտար ձեզ. պատճառ ամեն բան զիտէր, մանաւանդ հոգեւոր բաները,—ինչ գիւրք էլ տայիք, կըկարգար, ինչ էլ հարցնէիք—պատասխանը կըտար, և եթէ Չինաստանից էլ լուր խնդրէիք,—տեղն ի տեղը կըպատմէր: Նա բանն այն տեղ չէր հասցնիլ, որ եկաւոր մարդը Յակոբօ դա Մարէի պէս մեծ բարերարի յիշատակը հաղիւ հազ ի լոյս հանէր դաճի տակից:

—Թէև հիւր, բայց օտար չեմ, ասացի ես խփելով ծերուկի ուսին. ձեր իշխաններից գատ՝ ուրիշ օտարներ չկան այս տեղ:

Յետոյ շարունակեցի ճանապարհս, որովհետև հետաքրքրութիւնս քաջում էր ինձ դէպի մի հին ու շատ մեծ պալատ, որ հսկայի պէս մենակ կանգնած էր մայր մտնող արևի ստուերում մի առանձին ժայռի տակ՝ փոքր ինչ հեռու քաղաքից:

—Այս այն հռչակաւոր պալատն է, ասաց ծերունին, ուր Սետեմբրէ քահանան դերի էր բռնել Յիսուս Քրիստոսին:

Ես կարծեցի, թէ բարեսիրտ ալեորիս խելքը իրաւ փոքր ինչ թռած կըլինի: Սակայն նա լըրջութեամբ շարունակեց խօսքն և ասաց.

—Պատմածս թող հրաշք չըթուի. կամ եթէ զարմանում էք, ես ամեն բան կըբացատրեմ ձեզ ընթրիքի ժամանակ, միայն թէ համբերէիք:

Հաւանեցայ այդ առաջարկին, և այսպէս ծերուկիս ուղեկցութեամբ դնացի իմ Մարիաննա տանտիկնոջ մօտ. սա մի պատուական կին էր, որի քաղցր հիւրասիրութիւնը միշտ շնորհակալ սրտով պիտի լիշեմ:

Ես նստայ սեղանի մօտ և հրաւիրեցի ալեորին, որ նա էլ հաղորդ լինի ընթրիքիս: Սակայն նա հրաժարուեցաւ, ասելով թէ իբրև ծեր մարդ սովոր է ժուժկալ լինել առողջութիւնը պահպանելու համար, և թէ չէ կարող ուտել ու պատմել միանուագ:

Նա միայն թրջեց իւր կօկորդը, մի բաժակ ռապօ կոչուած պատուական դիւնուց խմելով, որի համը երևի թէ ստէպ չէր տեսնում: Պատճառ այնտեղ էլ, ինչպէս այլուր, խաղողի հիւանդութիւն էր երևցել, և՛ս աւելի սաստկացնելով ժողովրդի տառապանքը, որ առանց այն էլ բաւական դառն էր: Պինին խմելուց յետոյ նա սրբեց շրթունքը, դարձաւ

դէպի ինձ և սկսաւ պատմել գրեթէ բուն տոսկանեան բարբառով.

— Թէ ինչո՞ւ են Ադոստինո Սիւվարէջիօ քահանային Սետէմբրէ մականունը տուել—կարող չեմ ասել: Չնայելով որ նա մի նիհար մարդ էր և վտիտ սրունք ունէր, բայց դարձեալ երկաթի պէս ամուր էր: Նրա կանաչ աչքերն այնպէս էին վառվում ու պոպում, որ ասես թէ կատուի աչքեր լինէին. այս բանով էլ նա կատուի նման էր, որ սև ու սպիտակ խայտերով մազեր ունէր և կատուի պէս էլ թռչկոտում էր: Նրա երեսի ձիթագոյն մորթը արևի տապից կիզուած էր, յօնքերը վարազի խողանի նման փուշ փուշ էին: Նա քիչ էր քնում, քիչ էր ուտում և խօսում էր շատ սակաւ: Քիթը գրեթէ կպած էր կզակին, որովհետև նա սովոր էր յետ քաշել շրթունքն և պինդ փակել:

Եբօ որ Պաօլի զօրավարն այստեղ եկաւ Վապօկորգօն աչքէ անցնելու, նա իսկոյն հասկացաւ, որ պատերազմին յաջողելք տալու համար անշուշտ պէտք էր այս երկիրը պաշտպանել: Այս պատճառով նա հրամայեց շինել Նոնցայի բերդն այն դուրս ցցուող ժայռի վրայ, և երբ հանձարեղ Ապիանօ Սետէչերովէլի ճարտարապետը հրամանը լսելիս գլուխը շարժեց ու ժպտալով քրթմնջեց, թէ «Մենք սուրբեր չենք,

որ հրաշք գործենք», — զօրավարը բարկացաւ և ահեղ ձայնով պատասխանեց նրան — Ազատութիւնը կարող է աւելի մեծ հրաշք գործել, քան թէ նոյն ինքն Ս. Անտոնիոսը:

Դուք կրտսնէք բեբդը. այժմ նա փլած է. բայց և այնպէս նրան նայելով կը հասկանաք զօրավարի ասած խօսքերի ճշմարտութիւնը, մանաւանդ երբ ի նկատ առնէք, թէ ո՞րքան անպառապար էին այն ժամանակ կորսերը: Նոնցա բերդի հիմքը կազմող ապառաժը կախուած է ծովի վրայ զարհուրելի բարձրութիւնից, իբրև մի սգաւոր ուռի, — և կամարն այնպէս բարակ է, որ մրրիկները կարող էին քայքայել նրան: Եթէ փափագ ունենաք ժայռի եղերքին կանգնելու, կրտսնէք անդունդի մէջ սև ալիքներ, որոնք կատաղի որոտմամբ սպիտակ փրփուր են դուրս ժայթքում, — և սարսափելով յետ կը քաշուիք: Աերևից չէ կարելի տեսնել ժայռի ստորոտը, որովհետև գիզագէզ կոհակների անընդհատ հարուածներից նա փորուել է և գոգ է կազմել լերան մէջ: Հարաւային կողմից, որ այնքան զառիթաւի չէ, մի ուղղորդ ճանապարհ է տանում դէպի վեր. իսկ արևմտեան կողմից որ նայէք, կը կարծէք, թէ առանց թևերի անհնարին է նրա վրայ բարձրանալ, բայց կա՛ հնար բարձրանալու, և մեր քաջերից

ոմանք համարձակվում են մինչև անգամ ձիով անցնել այն անթիւ աստիճանները, որոնք մերթ վհերի քարափից և մերթ ապառաժների հտեից ոլոր մոլոր պտտուելով, տանում են մինչև այն սոսկալի վիմակոյտի խորխտ դադաթը: Այս քարուտ վերելքի մէջ տեղում կայ մի աղբիւր, որից մեր կանայքը ջուր են հանում:

Երբ որ բերդի շինութիւնը բոլորովին վերջացաւ և նա արդէն պատրաստ էր, Պաօլի զօրավարը կանչեց իւր մօտ ծերունի Ֆիակոմօ Կալէլա գնդապետին, որ դենուացոյց դէմ քաջօրէն պատերազմելիս իւր աջ ոտից զրկուել էր և ինքն էլ հազար ու մի վերք ստացել,— և ասաց նրան.

— Հօրեղբայր. ի՞նչ կ'ասես այս բերդի մասին:

— Կ'ասեմ, որ մի գեղեցիկ և ամուր բերդ է:

— Իմացիւր, որ սա ամբողջ Կապօկորդօի բանալին է: Տարակոյս չկայ, որ այս բերդը նուաճելու համար թշնամին ոչ մի բան խնայելու չէ: Բայց ո՞ւմ յանձնեմ պաշտպանութիւնը: Հօրեղբայր— պարզ ու կարճ եմ ասում քեզ — վստահ ես պաշտպանել սրան, ինչպէս որ պէտք է:

— Հը՛մ, հանդամանքներին նայելով, զօրավար: Եթէ դուք հարցնում էք ինձ իբրև ազգական, կ'ասեմ. Պանքալէ, զօրութիւնս հա-

տել է, ես ծեր մարդ եմ— հաշմ, կաղ ու փեցի. այստեղ նորատի, առոյգ տղամարդիկ են հարկաւոր. տուէք բերդը որ և է քաջ երիտասարդի: Բայց եթէ զօրավարի պէս էք խօսում,— կ'ասեմ. Ձերդ վսեմութիւն, հրամայեցէք,— զինուորի պարտքն է լսել ու հնազանդիլ:

— Ֆիակոմօ, ես խօսում եմ որպէս ազգական և զօրավար: Ականջ դիր: Երբ այս լեռնոտ փերի մօտ թշնամու ռումբերը գոռան, միթէ կարծում ես, թէ առողջ ոտդ կը համբերէ կանդնած մնալ և չիքաշիլ, չի տանիլ իւր հետ և քո փայտի ոտը: Սատանան գիտէ, թէ ի՞նչ հաշմութեան վրայ ես խօսում: Ինչացո՞ւ ենք լոյս տեսել, աշխարհ եկել. արդեօք հանգիստ վայելելու: Դրա համար դեռ շատ ժամանակ կ'ունենանք գետնի տակ:

— Տէրս վկայ է, զօրավար, որ խօսքերդ ճշմարիտ են:

— Ուրեմն բանը վերջացաւ. դու կըսաշտպանես բերդը, չէ՞:

— Անշուշտ:

— Ձեռդ:

— Ահա ձեզ երկուսն էլ:

Այս կերպով Նօնցալի բերդի ապահովութեան գործը հոգալուց յետոյ՝ Պաօլին հրամայեց ամբողջ երկրում զինակիր վաշտեր կազմել,

որոնք տեղէտեղ շրջելով պիտի պահպանէին երկիրը և օգնէին նեղուածներին: Յետոյ նա լսեց, չգիտեմ որ տեղից, թէ մի քանի քահանայ և մանաւանդ Կանաքիի քահանան, այնպիսի սկզբունքներ են քարոզում, որոնք նոյնքան կարող էին դուր գալ նրան, որքան որ ծուխն աչքերին. այսինքն թէ նրանք խաղաղութեան պաշտօնեայ լինելով, չպիտի մասնակցին աշխարհային շփոթներին.— թէ թշնամիներն և ընկերները միապէս քրիստոնեայ լինելով՝ հաւասար օրհնութեան կարօտ են.— թէ Սուրբ Գրքի ուսման նախելով մի քահանայ, որ իւր ձեռքերը մկրտուած մարդու արեան մէջ է թաթախում, ոչ միայն դատապարտութեան, այլ և նոյնքան արժանի է,— և ուրիշ այսպիսի բաներ: Ասեա թէ ամեն բան ապականողները հէնց այդ տէրտէրները չէին: Ասեա թէ մարդս տէրտէր լինելուց առաջ իւր հայրենեաց որդին չէ, և կամ թէ այս հայրենիքը բոլոր սրտով չսիրողը նոյնպէս ամբարիշտ չէ, ինչպէս որ ամբարիշտ է և անէծքի արժանի այն մարդը, որ թող է տալիս թշնամուն ոտնակոխ անել իւր երկիրը: Եթէ դուք չէք ուզում այս աշխարհին պատկանել, ուրեմն միւս աշխարհը գնացէք. բայց որովհետև դուք մեր այգիների գինուց էք խմում, մէր դաշտերի բերքից էք ուտում,

ինքներդ էլ տան ու պարտէղի տէր էք, ուրեմն դուք էլ պարտաւոր էք մեզ հետ միասին հոգ տանել, որ նրանք չասպատակուին թշնամուց:

Ջորավարը հաստատ որոշած լինելով արմատով հանել այդ որոմը, կանչել տուաւ Սետեմբրէ քահանային և ասաց նրան.

— Տէր հայր, դուք այստեղ կրմնաք և «դանակը կըտրէք»:

Տէր հայրը բարձրացրեց իւր կզակն ու կրկին մուրճի նման վայր թողաւ կուրծքի վրայ: Այդ նշան էր, թէ «Լաւ է, լաւ հասկացայ»: Այնուհետև զօրավարը մի ուրիշ ծուխ տուաւ Կանաքիի առաջուայ քահանային:

Պէտք է ասեմ ձեզ, սիրելի պարոն, որ հին քահանան, չնայելով իւր թշուառ գաղափարին, թէ հարկաւոր չէ թշնամու դէմ վառօդ ու կապար գործածել, մի բարեսիրտ ու սուրբ մարդ էր և շատ սիրելի ամենքին, մանաւանդ կանանց դասին: Այս էլ պէտք է ասեմ, որ նրա յաջորդը, հայր Սետեմբրէն այստեղ գրեթէ մի անծանօթ անձն էր, և իւր մասին շրջող լուրերին նայելով՝ մի խենդ մարդ էր համարուած: Ուստի բնական է, որ ժողովուրդը աղմկուէր իւր հովիւների փոփոխութեան վրայ: Եւ արդարև շատ չանցած՝ հեռաւոր քամու նման դէս ու դէնից դաղտնի ձայներ հասան մեզ,— տրտունջը հե-

տըզհետէ սաստկացաւ և վերջապէս իմացանք,
որ Սետէմբրէի անունն անգամ չէին ուզում լը-
սել: Իսկ նա ինքն,—կարծես թէ այս բոլոր
յուզմունքը իւր պատճառով չլինէր,—բան չըլտող
էր ձեւանում. մի և նոյն է թէ Ռօթօնդօ սա-
րին ասէիր—գնա կտրիր տեղիցդ:—Երբ որ հա-
սաւ կիրակին, մեծ ու փոքր սկսան խօսել քաղա-
քում, թէ նոր տէրտէրը՝ օրհնութիւն տալուց
առաջ՝ մտադիր է մի քարոզ ասել,—բայց
սաստիկ քարոզ: Այսպէս ուրեմն ժողովուրդը, նոր
բան լսելու փափագով վառուած, խմբովին եկե-
ղեցի վագեց և ոչ մի կատու տանը չըմնաց: Հայր
Սետէմբրէն այնպէս սկսաւ ժամ ասել, ինչպէս
որ հարկն է,—բայց յետոյ՝ քարոզչի բեմը
բարձրանալու փոխարէն, մեր ակնկալութեան
հակառակ, շուրջաւոր հագին յառաջ դնաց ու
կանգնեց սեղանի առաջն: Գնալիս և ծունր
դնելիս երևում էր, որ մի բան ծանրութիւն էր
պատճառում նրան. սակայն մենք դրա վրայ ու-
շադրութիւն չդարձրինք, որովհրտեւ մեր միտքը
ուրիշ բանով էր զբաղուած: Յանկարծ, tantum
ergo-ն սկսելուց առաջ նա վեր կացաւ, սրը-
բութիւնը տապանակի միջից հանելով սեղանի
վրայ դրաւ, յետոյ մի կողմ կանգնեց, դարձաւ
ժողովրդին և բոլորովին պարզ ձայնով յետադայ
քարոզն ասաց:

«Գիտեմ, սիրելի որդեակներ, որ դուք շատ
էք սիրում ձեր առաջուայ քահանային, և դո-
վում եմ ձեզ դրա համար, որովհետեւ նա սի-
րուելու արժանի անձն էր.—գիտեմ նոյնպէս, որ
դուք իմ դէմ զրգուռած էք,—և սրա համար
կշտամբում եմ ձեզ: Դուք ուզում էք ծածուկ
մեքենայութեամբ դուրս քշել ինձ Կանարիից.
սակայն ես մտադիր եմ այս տեղ մնալ, որով-
հետեւ փափագում եմ ձեզ հետ միասին աղօ-
թել Աստծուն և ձեզ հետ էլ կեանքս զոհել հայ-
րենեաց համար: Երբ որ դուք սակարկութիւն
էք անում զինի կամ իւզ և կամ արմտիք
դնելիս, ասացէք — միթէ ապրանքը մերժե-
լուց առաջ չէ՞ք զննում նրան: Ուրեմն մի-
թէ ինձ աւելի ստո՞ր էք դասում, քան ձեր
արմտիքն ու զինին, վասն զի ահա դեռ
չփորձած՝ վաճառում էք ինձ: Ես կըցանկա-
լի ի հարկէ, որ դուք ինքներդ ինձ լաւ
ճանաչելու հոգ տանէիք. բայց որովհետեւ
այս մասին անփոյթ էք եղել, դէ ուրեմն ես
ինքս չորս խօսքով կըյայտնեմ ձեզ ո՛վ լինելս:
Յաւիտենից հայրը, որ իւր օրէնքների տասը
պատուիրանը տուաւ. Մովսիսին, ինձ էլ մօրս
արգանդից տասն հատ պատուիրան տուաւ,
որպէս զի ճշդիւ կատարեմ,—տեսէ՞ք»:

Այս ասելով նա դէպի վեր պարզեց իւր

1234-87
32-2014

Հայդէ, Նոնցալ բեմը

ձեռքերն և տասն մատը ցոյց տուաւ: Յետոյ շարունակեց.

«Իմացէ՛ք նոյնպէս, ամենասիրելի որդեակներ, որ ես էլ ձեզ նման պաշտում եմ երկրնքում մի սուրբ Երրորդութիւն. բայց երկրի վրայ էլ դաւանում ու յարգում եմ մի երրորդութիւն, և այս երկրային երրորդութիւնից ահաւասիկ սա է հայրը»:

Եւ նա հանեց շուրջառի տակից մի հրացան ու դրաւ սեղանի վրայ:

«Եւ սա է որդին»:

Այժմ նա հանեց զրպանից մի ահագին ատրճանակ և դրաւ սեղանի մօտ:

«Վերջապէս ահա և սուրբ հոգի՛ն»:

Այս խօսքերի վրայ նա բաց արաւ իւր գօտին ու դուրս հանեց մի դաշոյն, որ նոյնպէս դրաւ սեղանի վրայ միւս զէնքերի մօտ:

«Այս խնդիրը պարզելուց յետոյ աղաչում եմ ձեզ, սիրելիք, որ դուք շատ չգողոգանաք իմ տկար լինելու տեսնելով. մտաբերեցէ՛ք, որ պղպեղն էլ չնչին հատիկ է, բայց բերնին համ է տալիս: Դէհ, կարծում եմ թէ այժմ հասկացաք ինձ: Ես կարող եմ շատ բաներում պէտք դալ ձեզ, և Ազոտինո Սիլվարէչիօն միայն մի բանից երկիւղ ունի այս և միւս աշխարհում, այն է Տիրի՞ջ պատժից. իսկ մնացեալ բաների

մասին նոյնչափ է դարդ անում, որչափ հերուան փչած քամու մասին»:

Քաջ տէրտէրը այս խօսքերն ասաց թէ չէ, դէպի սեղանը դառնալով ծունր դրաւ և երգեց tantum ergo sacramentum, և բոլորն էլ նրան ձայնակից եղան: Յետոյ օրհնեց ժողովուրդն և մենք՝ նոր տէրտէրի տուած խրատից սաստիկ շուարած դուրս ելանք տաճարից: Այսպէս Սետեմբրէ քահանան իւր ազգու վարմունքով վկայեց, որ եթէ ստոյգ է առածի խօսքը, թէ «մոլեգին տէրտէրը կատաղի ժողովուրդ կ'ունենայ», — դրա հակառակն էլ ճշմարիտ է: Արովհետեւ, իրաւ եմ ասում, — հէնց այն օրից մեր քահանայի բարի համբաւը շուրջանակի մղոն ու կէս տարածուեցաւ ու նրա յարգն օր ըստ օրէ սկսաւ աճել, և շատ զովանի պատճառներով: Վասն զի ո՛րտեղ էլ պէտք լինէր մի վէրք բուժել, նա Աստծու աջի պէս իսկոյն հասնում էր օգնելու. իսկ քարոզներին դալով, վերւի փոքրիկ օրինակից յետոյ այս մասին բան աւելացնելու հարկ չկայ: Նրա խօսքերը, ուժգին ուժգին հնչելով, պարսաքարի նման դիպչում էին նպատակին: Եթէ պէտք լինէր դէս ու դէն գնալ հիւանդներին այց աւելու, — անձրեւը, մրրիկն ու կարկուտը ոչինչ էին նրա համար: Ձի որ գտնէր, կրհեծնէր, ե-

Թէ ոչ— ոտով կ'երթար: Սրբութիւնը նա ճրի էր բաժնում՝ փոխանակ վաճառելու, ինչպէս որ անում են միւսները: Մեզնից ոչ ոք չէ տեսել, որ կնունքի, պոսկի, և կամ թաղման ժամանակ նա արծաթ և կամ ուրիշ բան— նոյն իսկ մի բաժակ ջուր ընդունէր:— Որովհետեւ, ասում էր նա, միայն դրանով կարելի է զրպարտիչների բերանը խցել, որոնք ոչ մի առիթ չեն բաց թողնում կրօնի վարկը կոտրելու և ասելու, ի մեծ վնաս հաւատոյ, թէ սրբութեան միջոցները տէրտէրների ապրանք են դարձել: Ոչ մի բան չպահանջել, այլ ընդհակառակն, ամեն բան, և նոյն իսկ իւր բերնի հացը կտրել ու տալ աղքատներին—այս էր նրա կարծիքով ճշմարիտ քահանայի գլխաւոր առաքելութիւնը:— Ուսած եմ Աւետարանից, ասում էր նա, թէ եմիփորոնը պարտքեր է դնում քահանայի վրայ, և ինչ պարտքեր. իսկ իրաւունքներին գալով, երբէք չեմ գտել Աւետարանի այն տեղը, ուր Քրիստոս դրանց մասին խօսում լինէր: Պատարագը վերջանում էր թէ չէ, մեր կտրիճ տէրտէրը, Սուրբ Յիւրքը թողած, վերցնում էր հրացանն և հէնց ժամի առջև, հրապարակի վրայ, սովորցնում էր համբալկներին միասին կանգնել, ցրիւ վազ տալ, ճակատ յօրինել, գունդադունդ յառաջ դիմել, ողնու պէս ամ-

փոփուելով ոլորակ կաղմել, ամեն մի փոռից, փայտի կոճղից և կամ վէմից պատնէշ շինել, — կարճ, ինչ մարգմունք և ուղենաք, — այնպէս որ պրոեսական լիսնապետն էլ կը պատկառէր նրանից: Բայց ամեն բանից աւելի նա ջանադիր էր ժողովրդի մէջ եղած թշնամութիւնները վերցնելու, հանապազ հոգ տանելով, որ նորերը չծագէին: Նա անում էր այդ դրդուելով անշուշտ բարեպաշտութեան զգացմունքից. սակայն պէտք է խոստովանել, որ այդ բնածին զգացմունքը ևս աւելի բորբոքվում էր յատկապէս այն անհուն սիրուց դէպի հայրենիքը, որ պաշտելի էր իւր համար:

Բարի հովիւն իւր հեղատարութեան գեղեցիկ պտուղները տեսնելով, զմայլում էր հոգեպէս, և այն ժամանակ նրա շրթունքի վրայ ժպտի նման բան էր փայլում: Սակայն այս անակնկալ յաջողութիւններից քաջալերուած՝ նա սկսաւ յետոյ—ինչ որ կարող է ամենախելօք մարդուն անգամ պատահել— փքանալ ու պարծենալ, թէ ոչ մի ատելութիւն, — որքան էլ հին արմատներ թողած լինէր, — չէր կարող նրան ընդդիմանալ: Նրա ձեռքի տակ ամենքն էլ միմեանց պիտի սիրէին, ամենքն էլ իրենց հոգու ժահրոտ թոյնը արտաքին թշնամու վրայ թափէին: Այս բանի ճշմարտութեան համար

նա պատրաստ էր մինչև անգամ դրաւ դնել իւր ժամադիրքն ու հրացանը: Սակայն—ինչքան որ հնար է դատել մարդկային խելքով—երևում է թէ նրա այս հպարտութիւնը լաւ չէր թուել Աստծուն և մեր Տէրը կամեցել էր շօշափելի անել նրան, թէ առանց երկնային օրհնութեան ինչ էլ որ մարդս գործէ, ունայն կրլինի: Այսպէս, երբ մեր քահանան ուղեց հաշտեցնել իրար հետ Յոսանո՛ւ Ալէսսանդրին և Փրանչէ Օրթիկոնին, իւր գլուխը դրաւ գնելով, թէ նա կըյաջողէր բաց անել այդ իրար դէմ թշնամօրէն փակուած սրտերը, — բանալին կոտրուեց նրա ձեռքում: Չատ երկար կրտսէյր, եթէ ուղեհայի մի առ մի պատմել արժանաւոր քահանայի բանեցրած խօսքերն ու հնարները. հերիք է ասել, որ նա իւր նպատակին չհասնելը տեսնելով՝ բոլորովին վհատած մեղալի եկաւ Տիրոջ առջև և հոգու հեգութեամբ խոստովանեց, թէ նա ինքը մի տրուպ ու տխմար էակ է:

Այժմ տեսէք, թէ ինչ ճանապարհ ցոյց տուաւ Աստուած այն թշնամութեամբ սառած սրտերը հաշտութեան սիրով վառելու համար:

Պաօլի գորավարը հրապարակային քարոզի բերնով հրաման էր հանել, որ ամեն մի կոյս,

աջն Աւետարանի վրայ զրած, մինչև վերջին շունչն իւր հայրենիքը պաշտպանելու երդում տալ քահանային: Նորերումս ստէպ պարսաւել են այդ միջոցն իբրև մի ապարդիւն բան. սակայն ինչքան որ ես ստուգել եմ երկար կեանքիս ընթացքում, ամենախելօք մարդիկն անգամ, վաղեմի բաները չափելիս, իրենց օրով ընդունուած չափն են բանեցնում և ընդունակ չեն հասկանալ հին կեանքի պայմանները: Եթէ ի միտ առնէք կրօնի հզօր ազդեցութիւնը կոյսերի վրայ անցեալներում և տեսնէք, թէ ինչ գիտուն և առաքինի անձինք էին մեր քահանաները, և իմանաք, թէ ինչպէս նրանք—իրենց գոյքն ու արիւնը—հայրենեաց օգտին զոհելով՝ արժանի էին լինում սուրբերի նման պաշտուելու ժողովրդից, — այն ժամանակ ինքներդ էլ կըվկայէք, որ գորավարի արածն այս տեղ էլ, ինչպէս և միւս դէպքերում, ամենամեծ իմաստութիւն էր: Այսօրուան օրս շատերի համար կրօնը մի փտած կանեփ է, և նրանից շինուած թոկը սարդի ոստայնից էլ թոյլ բան: Միակ թոկ շինողը, որ դեռ կարող է բան գորել—շահն է. սակայն որա մանուածն էլ կտրվում է, և նրա թոկերին ապաւինողը շատ անգամ գլխի վայր ցած գլորվում...

Թէ ինչպէս վարուեցաւ այս դիպուածու՝ հայր Սետեմբրէն, ինքներդ կարող էք գուշակել: Կիրակի օրը, սուրբ սլատարադից յետոյ, դեռ զգեստը չհանած, նա առաւ սեղանից Յովհաննու Աւետարանն և հրամայեց իւր որդոց զոյգ զոյգ յառաջ գնալ, ձեռքերը Սուրբ Գրքի վրայ դնել և երդուել իւր տուած օրինակով: Արդեօք մի լոկ բերմունք էր այս թէ հաշիւ—չգիտեմ. բայց տէր հայրը Սրտանտօ և Փրանչէ հինաւորաց ոսոխների անունը միասին հնչեց: Մինը նայեց միւսի վրայ. երևում էր թէ նրանք մի առանձին փափագ չէին զգում հետևելու տէրտէրի կոչին: Բայց յետոյ վախենալով որ ժողովուրդը նրանց անարժան դաւակ կը համարէ այն փառաւոր ծնողների, որոնք պանծալի էին հայրենասիրութեան վսեմ զգացմունքով,— և չկամենալով տեղիք տալ կարծելու, թէ նրանց սրտերը բոլորովին քարացել են,— նրանք վզակոթից հրուածի պէս յառաջ դիմեցին ու կանգնեցան սեղանի առջև: Քահանան բռնեց Աւետարանը նրանց առջև, և երկուսն էլ մի մի մատ դրին զրքի վրայ—մէկն աջ, միւսը ձախ անկիւնից: Ապա թէ տէր հայրը, երկնային բարկութեամբ վառուած, զիրքը սեղանի վրայ ձգեց և մեղաւորների աջերը սաստիկ իրար սեղմելով, ամուր ճնշեց Աւետարանին:

րանին: Թշուառների աջերը հողմաշարժ տեղւնների պէս դողում էին. սակայն Սետեմբրէ քահանան քնքուշների տեսակից չէր,—նա և՛ս աւելի սեղմեց ձեռքերն ու վերջապէս զոչեց ահեղ ձայնով:

—Յանուն անարատ Սուրբ Կուսին. կրկնեցէք, ինչ որ ասելու եմ ձեզ, ո՛վ Ալջալօի ժալուի նման քարացած սրտեր: Երդվում եմ—ասացէք—երդվում եմ յանուն Հօր և Որդու և Հոգւոյն սրբոյ, պաշտպանել հայրենիքս, մինչև որ շունչ մնայ մարմնիս մէջ,—երդվում եմ զուհել նրան թէ՛ իմ և թէ՛ զաւակներիս գոյքն ու կեանքը,—երդվում եմ գայթակղութեան օրինակ չտալ և չար գթտութիւն չսերմանել ո՛չ խօսքով, ո՛չ էլ գործով. և եթէ ես այս իմ խոստումը չպահեմ, թող այն ըստէին գետինը ձեղքուի ոտքերիս տակ և ես դժոխքի անդունդը գլորուիմ:

Քանի յառաջ էին գնում երկու ծերերն այս երդման մէջ, այնքան էլ նրանց աջերը դադարում էին դողալ ու տաքանում էին. որովհետև քէնը սառեցնում, իսկ սէրը ջերմացնում է մարդու մարմինն ու հոգին: Եւ որքան յառաջ էին գնում այս երդման մէջ, այնքան աւելի զգում էին, որ կարծես թէ միամայր եղբայրներ են, հարազատ եղբայրներ ի Քրիստոս, որ հեղա-

ցած էր իւր արիւնը նրանց փրկութեան համար: Նրանց կուրծքերը թնդում էին, շունչը միասին խառնվում. ծունկերն երերվում էին և ասես զետիւնն էլ դողդոջում էր ոտքերի տակ: Նրանց սրբատերի կոշտութեանը փափկանում էր արտասուքից. բայց արտասուքը դեռ չէր հոսում, այլ հպարտ կամակորութեամբ բռնվում էր կողերի եզերքին: Նրանց շրթունքն էլ կարծես թէ շարժվում էր համբույրի տենչով, բայց դեռ իրար չէր գիպչում:

Այն ժամանակ հայր Սեփմբրէյ քաջ նըմարելով, որ եթէ բանն այդպէս մնայ, շատ երկար կը տևի,—բռնեց ձախ ձեռով Սրսանտօի գլուխը, աջովը Քրանչէինը, և այնպէս սաստիկ բախեց իրար, որ նրանք գնդակների պէս զրմփացին, և ապա ինքն էլ նրանց հետ միասին հեկեկալով, աղաղակեց.

—Դէհ յառանջ. համբուրեցէք մէկ մէկու. հօ տեսնում եմ, որ ինքներդ էլ հէնց այդ էք կամենում: Հաշտութիւն, հաշտութիւն, հաշտութիւն:

Պէտք էր տեսնել այն երեքին: Դժուար էր որոշել, արդեօք իրար պաշպչում էին թէ կճոտում — այնպէս բուռն էր նրանց կրքերի թափը, երբ որ նրանք մէկ մէկու վզով փաթաթուեցան գրկախառն: Տէր հայրը համբուրում:

էր նրանց գլուխները, և նրա վճիտ արտասուքը կաթիլ կաթիլ հոսում էր հաշտուած ալեորների մաղերի վրայ:

Սակայն Սեփմբրէյ քահանան, թէև իւր կեանքում երբեք թուղթ չէր խաղացել, լաւ գիտէր, որ առնելն ու տալը զատ բաներ են և թէ սէրը զրչով է զրում, մինչ դեռ քէնը զրոցով է քանդակում: Ուստի նա շատ աշխատեց ազգակցութեան կապերով էլ ամրապնդել այն երկու տան հաշտութիւնը: Այս նպատակով նա առաւ մի օր իւր հրացանը, Քրանչէյի բակը գնաց ու նստաւ նրա պատուհանի տակ: Քրանչէն, որ իւր տունն ու բակը խաճան շան պէս պաշտպանել գիտէր և հանաքներ չէր սիրում, վաղեց նայելու պատուհանից, թէ ով է իւր գաւիթը մտնող լիրբը. բայց քահանային տեսու թէ չէ՝ բարկութիւնը շիջաւ, և ասաց մեղմիւ.

—Դուք էք, տէրտէր ջան: Խնդրեմ վերև հրամայեցէք և փոքր ինչ ինձ մօտ նստեցէք:

Տէր Սեփմբրէյն հրաւերի կրկնութեանը չըսպասեց, այլ իսկոյն վերև գնաց, մտածելով իւր մտքում. Կարծեմ բանը լաւ է սկսվում. որովհետև տեսնում եմ, որ նա է ինձ պտրողը և ոչ թէ ես նրան:

Խօսակցութիւնը սկսուեցաւ եղանակից. լեռնային նրանք լիշեցին անցեալ տարուայ հուն-

ձերի վատութիւնը, այս տարուայ առատութիւնը. բայց տէրտէրը, խօսքը յանկարծ ընդմիջելով, ասաց.

— Ֆրանչէ, դուք մի որդի ունիք, կարծեմ:

— Հապա չունիմ. միթէ նրան չէք ճանաչում:

— Հարկաւ ճանաչում եմ. սիրուն կտրիճ է և արդէն այնքան չափահաս, որ աւելորդ չէր լինիլ մի հարս ճարել նրա համար:

— Փամանակը դեռ չէ անցել. միթէ չըզիտէք, որ դեռ նոր տասնեութ տարին լրացրեց:

— Եւ ձեզ այդ քիչ է թւում. իմ կարծիքով պսակուելու ամենալաւ ժամանակը հէնց այդ հասակն է:

— Ի՛նչ էք ասում, տէր հայր. ձեզ հօյայտնի է, որ մեր կորսերը չեն սովոր վաղ պսակուել:

— Ա՛յ քեզ սիրուն պատճառ: Ուրեմն ձեր կարծիքով միայն սովորութիւնները պիտի անշարժ մնան, մինչ ո՛ր էլ նայենք, ամեն բան անդադար փոխվում ու շրջվում է: Այժմ մարդիկ աւելի արագ են ապրում և ծառերն անգամ, որ դեռ նոր են պտուղ տուել, արդէն նորից ծաղկում են: Սա ձեր միակ որդին է.

ուրեմն ձեր յատուկ շահն իսկ պահանջում է, որ ձեր հռչակաւոր տոհմի յաջորդութիւնն ըստ կարելոյն շուտ ապահովուի: Այն էլ ի միտ առէք, որ դուք այս օր իսկ պատերազմ կրճագի: Ռ'րքան պատահարներ, ո՛րքան փորձանքներ յառաջ կրգան: Լաւ չէ, որ բանն իսկոյն կատարուի: Եթէ ժամանակը հասել է, էլ սպասելն աւելորդ է: Տուէք ձեր որդուն մի լաւ կին, և շուտով տուէք: Գուք էլ կորս էք ինձ նման և գիտէք մեր առածը, թէ «Լաւ է շատ զաւակ ունենալ տանը, քան թէ շատ հաց շտեմարանում»:

— Տէրտէր ջան, ձեզ ականջ դնելիս մարդ կարծում է, թէ խօսողն նոյն իսկ Յովհաննէս ոսկեբերանն է: Արեւս վկայ, ես կըպսակեմ իմ Ջիւամաթէին. բայց այս բանի վրայ մինչև հիմայ չէի մտածել և չգիտեմ, թէ ո՛ւմ գիմեմ:

— Այ օրհնուած, չգիտես թէ ո՛ւմ գիմես, մինչ աղջիկը հէնց քո կշտին է նստած, և ի՛նչ պիտի ընտիր աղջիկ, ի՛նչ պատուական մօր դաւակ. ծնողները հարուստ, տունը շէն, յարդ ու պատին էլ մեծ:

— Եւ ո՞վ է այդ մարդարիտը:

— Ո՞վ, եթէ ոչ Կատալինան:

— Օրսանտօն աղջիկը՛, բացազանչեց կասկածամիտ Ֆրանչէն, սչքերը քահանային

սեւեռելով՝ նրա գաղտնի մտքերը թափանցելու համար, և ապա թէ ասաց. — Ձեզ ինձ մօտ առաքողը Օրսանտօն ինքն է, չէ՞ պարզ ասացէք, տէր հայր:

Տէրտէրն ինքն իրեն յանկարծ բռնուած տեսնելով, չգիտէր—ինչպէս դուրս գար պաշարումից: Եթէ խոստովանէր, որ առաջարկութիւնը միայն իւր հաճոյքով էր արած, վախնում էր թէ բարեգուշակ նշաններով սխալուած գործը իսկոյն ի չիք կրգառնար. միւս կողմից էլ գարշում էր սուտ ասելուց: Ուստի նա միջին ճանապարհն ընտրեց. այսինքն խօսելու տեղ՝ բեւանը փակեց, բազուկները բաց արտւ և գլուխը դէպի աջ խոնարհեց:

Բախտն էլ ասես թէ նրան անճար թողնել չուզելով, իսկոյն խօսել տուաւ Փրանչէին.

— Զգուշամիտ մարդ լինելիք իմանալով, ես կարծում եմ, տէր հայր, որ այսպիսի քաջ չէիք անիլ, եթէ Օրսանտօն հաճութեան մասին վրատահ չլինէիք:

— Այդ մասին միամիտ եղէք, ընդհատեց տէր Սետեմբրէն գարմանալի արագութեամբ, կարծելով թէ այստեղ մի փոքրիկ դուռն է բացվում վարանումից դուրս գալու համար. պատճառ նրա յայտնածը իրողութիւն չէր, այլ միայն մի կարծիք, որ արդարև ունէր: Սա-

կայն այս սփոփանքը կարճատև եղաւ, որովհետև Փրանչէն իսկոյն շարունակեց.

— Ըստ որում դուք գալիս էք Օրսանտօն կողմից, ուրեմն կարող էք ասել նրան, թէ ինչ որ նրան ցանկալի է, ինձ էլ է ցանկալի:

Մեր տէրտէրն այժմ ջրից դուրս գալով կրակն ընկաւ. վասն զի տեսնում էր, որ եթէ լուռ կենար, լուութիւնը խաբէութեան հաւասար կըգար, — և որպէս քահանայ, լաւ գիտէր, որ այս մեղքի համար քիչից եօթն տարի քաւարանում պիտի տապկուէր: Սակայն ճշմարտութեան սէրը մեզ վրայ հարկ է դնում ասելու, որ այդ չէր Սետեմբրէն հօր տատամսութեան պատճառը, որովհետև նախ—չէ թէ միայն եօթը, այլ տասնչորս տարի էլ նա յանձն կ'առնէր տապկուիլ, միայն թէ իւր սրտի փափազը կատարուէր. երկրորդ—գիտէր, որ նեղ դրութիւնից դուրս գալու համար ասուած սուտերն այն ներելի մեղքերից են, որոնք օրհնած ջրով լուացուելուց ու զղջութեամբ ողորուելուց յետոյ, կարող են իսպառ մաքրուիլ ապաշխարութեան աւազանում, առանց որ և է բիծ թողնելու: Նրան ճշողը յատկապէս այս խնդիրն էր, թէ ինչ չարիք յառաջ կըգար, եթէ իւր ձեռնարկած բանն ուղած վախճանին չհասնէր: Եւ որովհետև նրա հոգու մէջ երկիւղն ու

յոյսն այսպէս իրար հետ մաքառում էին, ուստի նա գլուխը մէքիչ դէպի աջ թեքեց և ձեռքերը խաչաձև կուրծքին դրաւ, ճիշդ Յիսուսի այն պատկերի նման, որ նկարուած է Լիվորնոյի դրամատան մուտքի վրայ:

— Յտեսութիւն, մինչև վաղը, կամ վաղը չէ՝ միւս օր, ասաց նա, հրաժեշտ տալով, գոնէ փոքր ինչ ժամանակ շահելու համար: Սակայն Քրանչէն պատասխանեց.

— Ինչպէս գիտեք, այնպէս արեք, տէր հայր. միայն յիշեցէք ձեր խօսքերը, թէ երբ որ ժամանակը հասել է, էլ պէտք չէ սպասել. ըստ որում մէկ այսօրը երկու վաղից լաւ է, և երկաթը պէտք է կոփել, քանի որ տաք է:

Տէր հայրը, իւր գէնքովը խոցոտուած՝ զրեթէ չորս ոտքի վրայ սանդուղքներից վայր վազեց և արդէն դուրսն էր, յառաջ քան թէ Քրանչէն իւր ասելիքի գէթ կէսն աւարտեց, ուրեմն և կարող էր ձևանալ, իբր թէ ոչինչ չէ լսել և պատասխանելու էլ հարկ չունի:

Վախենալով որ նրան յետ կրկանչեն, նա սկզբում վազելով էր փախչում: Բայց յետոյ, երբ արդէն բաւական հեռացել էր տանից, տըրտում տըրտում կանգ առաւ և ապա թէ հանդարտ շարունակեց ճանապարհը, այսպէս խօսելով ինքն իւր հետ. — Սիրելիք իմ Սետէմբրէ, մի մի ժա-

մանակ դու ինքդ քեզ խելքով այնքան հարուստ ես կարծում, իբր թէ կարող ես միւսներին էլ մի մասը տալ. սակայն տես, որ ինքդ էլ պէտքից աւելի ես մոլորվում: Եւ ինչո՞ւ. որովհետեւ հաւատդ քիչ է: Դէ ուրեմն ամրացիր այս համոզմամբ, թէ մարդս մի գովանի գործ անելիս միշտ Աստուծոյն օգնութեան պիտի յուսայ: Բայց և այնպէս մարդկօրէն մտածելով կարելի է ասել, թէ գործիդ դառնադոյն մասն արդէն աւարտած է: Այսպիսի տիպուածներում ամենադժուար բանը փեսայ ճարելն է. իսկ հարսին գալով, բոլոր հայրերն էլ միաբան են, որ աղջիկները հազար տարի տանը նստելով աւելի գեղեցիկ չեն դառնալ: Ուրեմն համարձակ յառաջ դնա: Յրսանտօն քեզ բաց զրկով կ'ընդունէ, նոյնպէս և նրա պարկեշտ Անջիօլամարիա կինը, իսկ Վատալինա դստրիկը բոլորովին վզովդ կը փարուի: Ազգականներն ու ընկերները, աղախիններն ու սպասաւորները կ'ուզենան համբուրել քեզ: Կամաց որդեակներ, կամաց. մէկդ միւսի ետեւից. ձեռքով շատ մի սեղմէք ինձ: Փիէ. տօ կարգս վկայ, դուք ինձ կըխեղդէք...—Եւ տէր Սետէմբրէն սրտի լիապատար հրճուանքից այնպէս արագ յառաջ ճեպեց, ասես թէ մի ծիծեռնակ լինէր, որ սահում է գետնի վրայով մօղուկների ետեւից: Այո՛, պատմում են մինչև

անգամ, թէ նա այն օրն մի այնպիսի բան արաւ, որի նմանը իւր կեանքումը չէր արած, ոչ առաջ, ոչ էլ յետոյ, — այսինքն իւր նուրբ ձայնով այս անուանի սերէնագին երգեց.

«Կ'երթամ իսկոյն իշխանի մօտ,

Կ'ասեմ նրբան, որ դու գող ես»...

և այսպէս բոլոր երգը:

Օրսանտօ Ալեսսանդրին մի զիտուն ու բարեկիրթ մարդ էր, որովհետեւ Պիզայումն էր ուսում առած և իրաւաբանութեան դօկտօրի աստիճան ունէր, որ այժմ միայն վէճերն արգելելու կամ թէ եղածներն երկուստեք հաշտութեամբ կնքելու համար էր գործ դնում: Այս վէճերը քննելիս նա երկու կողմն էլ, այսինքն՝ տանողին էլ, տարուողին էլ պատժում էր մի տուգանք վճարելու աղքատներին. իսկ եթէ ատենական քննութիւնը բարեկենդանին պատահէր, ստիպում էր որ դատամուտ մարդիկը զինով, ձկնով և ուրիշ լաւ ուտելիքներով տուժեն իրենց վճարելիքը. այնուհետեւ իւր կողմից էլ աւելցնում էր առատ պաշար, և այսպէս իւրաքանչիւր տարի պատրաստում էր մի մեծ խրնձոյք, ուր գրեթէ բոլոր քաղաքը հրաւիրուած էր լինում: Բարութեամբ ու քաջութեամբ նա Փրանչէին հաւասար էր. իսկ առատաձեռնութեամբ՝ Մրանից էլ գերազանց: Ահա այս մար-

դու մօտ դնաց Սետեմբրէ քահանան, և հէնց որ տեսաւ նրան իւր պարտէզի թղենու ոստերը կտրելիս՝ զուարթ ձայնով կանչեց նրան.

— Օրսանտօ. ա՛յ, Օրսանտօ. լսեցէք, թէ ինչ աւետիք եմ բերում ձեզ:

— Աստուած բարին կատարէ: Դէհ ասացէք, ինչ կայ:

— Բայց նախ իջէք այդ ծառից. ասելիքս այնպիսի բան չէ, որ թղենու գաղաթից լսուէր:

— Ոչինչ, տէր հայր. միայն թէ ասացէք, ինչ կայ:

— Ինչպէս թէ ոչինչ. ուզում էք որ հէնց իսկոյն ասեմ՝ առանց որ և է յառաջաբանի:

— Էլ մի տանջէք, տէր հայր.

— Իմացէք ուրեմն, որ ես մի գեղեցիկ փեսայ եմ բերում ձեզ համար, — ոչ թէ ձեզ, այլ ձեր Կատալինա դստրիկի համար:

— Իրա՛ւ:

— Տէր ողորմե՛ա: Սուտ ասելս երբ էք լսել, որ այժմ ինձ չէք հաւատում:

— Բայց ո՞վ է այդ փեսան:

— Ջիամատթօն:

— Փրանչէի որդին:

— Միթէ ոսկու գանձ չէ՞ այդ գեղեցիկ պատանին:

— Չէ, չեմ առում. սակայն արդեօք Փրան-

չէի կամքով էք գալիս Կատալինային հարսնածելու:

Մեր տէրտէրը, որ երկու ժամուայ ընթացքում աւելի էր մարդուել դիւանագիտութեան արուեստի մէջ, քան եթէ տասն տարի դեսպանութիւն արած լինէր պապի մօտ, իսկոյն մի ճարտար պատասխան գտաւ.

—Ասացէք, ի սէր Աստծու, ինչ էք տեսնում իմ վրայ, որ խաբէական լինէր. — արդեօք կերպարանքս: Կամ թերեւ կարծում էք, որ ես Փրանչէի հաւանութիւնը զրպանիս մէջ չըղրած այսպիսի բան կ'աւելի ձեզ: Տէր ողորմեա, կամ թէ իմ քահանայական կարգը էլ բանի տեղ չէք դնում:

Այդպիսի պատասխան տուաւ փոքրիկ քահանան իւր լսած հարցմունքին, բայց դարձեալ դա պատասխան չէր. սակայն խօսքի շրջանն այնպէս օղնեց նրան նպատակին հասնելու, որ միամիտ Օրսանտօն լիովին զոհ մնաց:

—Ինձ գալով, ասաց նա, — ինչո՞ւ սուտ ասեմ—եւ այդ բանին բոլոր սրտով յօժար եմ և հազար անգամ շնորհակալ թէ Փրանչէից և թէ ձեզնից: Սակայն դուք ինքներդ ասացիք, որ փեսային ոչ թէ ինձ, այլ Կատալինայի համար էք բերում. ուրեմն պէտք է նախ նրա կամքն իմանաք, որովհետեւ երբէք չէ կա-

րելի ստիպել նրան իւր չուզած բանն անելու:

Այս խօսքերից մեր տէրտէրը սաստիկ շփոթուեցաւ. հանեց իւր քուսիթան և հինգ վեց անգամ ճակատը տրորելուց յետոյ գոչեց.

—Այդ ինչ ձևեր են. բաւական է որ—մենք յօժար լինինք. միւսները պէտք է հնազանդուին:

—Այ, տէր հայր, նախ և առաջ պէտք է որ հարսն ու փեսան յօժարին, ապա թէ ծնողները. որովհետեւ մինչև մահ կապուողները նրանք են, և ոչ թէ մենք:

Ահա այդ միջոցին էր որ հայր Սեանմբէն, անակընկալ խոչընդոտի հանդիպելով, ասաց այն հռչակաւոր ճառը «Յաղագս» ամուսնութեան և ծնողական իրաւանց», որի նմանը դեռ երբէք չէր լսուած Կորսիկայում: Այդ երեւելի ճառը դեռ երկար ժամանակ աւանդութեամբ կենդանի էր մնացել կորսերի լիշողութեան մէջ. բայց այսօր, երբ մեր պապերի բոլոր գեղեցիկ նշխարները կորչում են, նա յայտնի է միայն սակաւներին, և դուք, պարոն, օտարական լինելով, մեզնից էլ պակաս կարող էք հետաքրքրուիլ նրա մասին, ուստի զանց եմ առնում մէջ բերելու նրան այս տեղ: Հերիք է ասել, որ քահանայի քարոզից յետոյ Օրսանտօն բոլորովին զմայլած բացաղանչեց.

—Տէրտէր ջան, ձեր փաստաբանութիւնից քարերն անգամ իրենց տեղից կըշարժուին:

—Քարերն իրենց տեղը կենան, ասաց տէր Հայրը. ես կըցանկայի միայն ձեր սիրտը ղէպի յօժարութիւն շարժել:

—Իմ մասին կարճ կ'ասեմ, որ եթէ ջուր էլ վաղեցնէիք ապառաժից, այնու ամենայնիւ չէի ցանկանալ Հակառակել աղջկանս կամքին:

—Վայ ինձ, Հառաչեց քահանան և անմոռնչ ընկաւ նստարանի վրայ. և մինչ նա աչքերը փակ նստած էր, նրա երեւակայութեան մէջ վերստին սկսան ուտոստել այն ամեն ուրուական ողիները, որ նա ընդ միշտ Հալածուած էր Համարում:

Օրսանտօն զարհուրելով նկատեց նրա յուսահատ շարժումնքն և թէպէտ վերահասու չեղաւ սլաժառին, սակայն և այնպէս վաղեց ղէպի նա և ասաց սփոփելով.

—Տէր Հայր, ինչ էլ պատահի, գործը գրեթէ վերջացած է երևում. որովհետեւ, ինչքան որ ինձ յայտնի է, աղջիկս ուրիշ մարդու հետ չարաբերութիւն չունի և ուրեմն ձեր և իմ կամքին յօժարութեամբ կըհետեւի:

—Մէթէ, դոչեց քահանան աչքը բանալով և զսպանակի նման ղէպի վեր թռչելով, դուք ինձ նորից սիրտ էք տալիս: Եկեք զնանք

և իսկոյն Հարցնենք Կատալինային: Չէ, սպասենք. ես ինքս կ'երթամ նրան կանչելու:

—Վստահ եղէք, ասաց Օրսանտօն, իջնելով ծառից: Բայց տէր Հայրն արդէն արագ վաղեցելով Հասել էր տան սանդուղքին և միանգամից չորս չորս աստիճան կոխելով այնպէս էր գոռում, որ գերաններն անգամ յօդակոտոր գլորդվում էին:

—Կատալինա, ա՛յ Կատալինա. ո՛ր ես կորեւ:

Սակայն աղջիկը չէր պատասխանում, և այս չարագուշակ լռութիւնն արդէն նորից աղմկելու վրայ էր բարեսիրտ քահանայի հոգու մէջ դեռ նոր նիրհած դէերին, երբ Օրսանտօն նրա ետեւից Հասնելով ասաց.

—Տէրտէր ջան, եթէ չիմանայի, որ դուք 'ի պաշտօնէ դեւեր Հալածող էք, կ'ասէի որ ինքներդ էլ այսօր այսահար էք եղել: Միթէ կարծում էք, թէ մի պարկեշտ օրիորդ իսկոյն պատասխան կըտայ Հէնց առաջին Հարցնողին: Դէհ գնացէք: Բայց դուք լաւ կըկրթէիք ձեր աղջկան, եթէ աղջիկ ունենայիք: Թողէք որ այժմ ես ինքս շարունակեմ գործը:

Օրսանտօի խօսքերն ընդհանրապէս ճշմարիտ էին, բայց ի մասնաւորի—եթէ նա պատի միջով ներս նայելու կարողութիւն ունենար,

կրտսններ որ շատ էր սխալվում: Որովհետև Կատալինան իւր անունը լսեց թէ չէ, իսկոյն վեր թռաւ ամբողջ և ուզում էր վազել, և ո՞վ դիտէ թէ որքան հեռու կրվազէր, եթէ մայրը նրան չըբռներ ասելով. Նստիր, Կատալինա, կանչողը հայրդ չէ: Բայց երբ որ իսկոյն հօր ձայնը լսելի եղաւ, մայրը հրամայեց. հայրդ է կանչում, գնա, գաւազիս:

Աղջիկը նետի պէս դուրս թռաւ և աստիճաններից շուտ շուտ վայր ցաթկելիս այնպէս բախուեցաւ տէրտէրին, որ սա անշուշտ կրկնորուէր, եթէ իսկոյն երկու ձեռքով բազրիքից չըբռներ: Օրիորդից ներողութիւն խնդրելուց և ստանալուց յետոյ, Օրսանտօն վեր քաշեց նրա գլուխն և շեշտակի աչքին նայելով ասաց.

— Կատալինա, լսիր թէ ինչ կայ: Մեր տէր հայրը գալիս է Փրանչէի կողմից քեզ հարս խնդրելու: Արդեօք կ'ուզէիր Զիամածէօին գնալ:

— Այն պարկեշտ երիտասարդին, որ պատարագի ժամանակ միշտ քո դէմ է կանդնում, սուելացրեց տէր հայրը: Սակայն նրա ձայնն իզուր հնչեց. որովհետև աղջիկը ասեալ թէ աստիճանակից իւր ականջին դիպած հարցմունքը լսեց թէ չէ՝ բոլորովին շփոթուեցաւ ու փա-

խաւ աւելի շուտ, քան որ եկել էր: Հայրն աջ ձեռք դէպի վեր ուղղած՝ շանթահարի նման կանգնած մնաց. իսկ քահանան երեսիլ քրտինքը սրբելով սկսաւ նզովել այն բոլորն, երբ առաջին անգամ միտք էր յղացել այս փշոտ գործի մէջ մտնելու, — այն ինչ Կատալինան կեռասի պէս կարմրած վազեց մօր մօտ և իւր դէմքը նրա գրկի մէջ թաքցրեց: Անշուշտ մարմին, որ արտաքին կոշտ կեղևի տակ մի զգայուն սիրտ ունէր, քնքուշ ձայնով հարցրեց աղջկան, թէ ինչու է այնպէս յուզուած, և բարի դաւակը փոքր առ փոքր, կմկմալով ու թոթովելով ամեն բան պատմեց նրան: Մայրը հանգստացրեց նրան և գնաց մարդու մօտ: Ոչ խստութեամբ, ոչ էլ կեղծեալ դէմքով, այլ ուշիմ տանտիկնոջ վայել զգօնութեամբ նա յանդիմանեց մարդու անպատեհ վարմունքը գաւազի հետ: Օրսանտօն և տէր Սետեմբրէն գրեթէ միաբերան գոչեցին.

— Իրաւ ես ասում, Անշուշտ մարիա, հազար անգամ իրաւ... քո մարդը... Սետեմբրէն... մենք երկուսս էլ լաւ էշեր ենք:

Տանտիկինն այս խոստովանանքից լիովին գոհ մնաց, ուստի և զիջանելով յօժարամիտ ու կնքողութիւն շնորհելու նրանց, թող տուաւ որ պարզեն իրեն գործի էութիւնը: Իւր կա-

տարեալ Համաձայնութիւնը յայտնելուց յետոյ՝ նա ժամանակ խնդրեց բանակցելու Կատալի-նայի Հետ և զնաց պատասխան բերելու:

— Գնացէ՛ք, Անժիօլամարիա, և Աստուած ձեզ օգնական, ասաց քահանան. ես միշտ կրկը-նել եմ, որ դուք լիովին սուրբ կին էք:

Քահանայի Համբերութիւնը դարձեալ բա-ւական ժամանակ փորձի տակ ընկաւ, մինչև որ նորից քայլեր լսուեցան և մայրը յետ եկաւ աղջկայ Հետ, որ աչքը պարկեշտութեամբ խո-նարհած՝ մեղմիկ ձայնով ասաց Օրսանտօին.

— Սիրելի Հայրիկ, քո դուստրը չգիտէր և չգիտէ մի աւելի մեծ ուրախութիւն, քան թէ կատարել այն, ինչ որ դու ես կամենում և խնդրում:

Օրսանտօն իւր աչքի մէջ արտասուք զգա-լով փռշտողի պէս շուռ եկաւ կաթիլները սրը-բելու Համար, պատճառ մեր երկրի սովորու-թիւնը չէ ներում, որ կորսիկացի աղջիկը տես-նէ իւր կորսիկացի Հօր լաց լինելը: Իսկ տէր Սետէմբրէն, իրեն եկեղեցում կարծելով, սկսաւ երգել և ասել.

— Փնռք 'ի բարձունս Աստուծոյ, և յեր-կիր խաղաղութիւն, 'ի մարդիկ Հաճութիւն:

Այսպէս միացան իրար Հետ Ջիւամաթէօ Օրթիկօնին և Կատալինա Ալեսսանդրին, որոնց

Հետ ես-էլ, քանի որ նրանք կենդանի էին, մտերմութեան յօդերով կապուած էի և որոնց քաղցր լիշատակը դեռ այսօր էլ անջինջ պա-հել եմ իմ վշտահար սրտի մէջ:

Այդ Հարսնախօսութեան լուրը մեծ ուրա-խութիւն պատճառեց Կանարիի բնակիչներին. նրանց Համար դա մի աւետաբեր ընտանեկան դիպում էր. դրանով պիտի վերջ դրուէր եր-կու գերդաստանի փոխադարձ թշնամութեան, որ այնքան ժամանակ զժտութիւն էր ձգած քաղաքում, ատելութեան, վրէժխնդրութեան և ուրիշ շատ չարիքների աղբիւր դառնալով:

Թէպէտ ժամանակը ուրախութեան ժամա-մանակ չէր մեր Հայրենեաց Համար, բայց և այնպէս թէ քննենք, կրտսենք, որ մենք քառասուն տարի տեղող անըզհատ վրդովմունքից աւելի շահուած էինք, քան թե վնասուած, ազատութեան կենսատու շնչի շնորհիւ, որ ա-ւերակների միջից անդամ գիտէ օգուտ դուրս բերել: Առևտուրը ծաղկել էր, երկրագործու-թիւնը բարդաւաճել և ժողովրդի թիւը բազ-մացել:

Մեզ նպատաւոր էր և այն Հանգաման-քը, որ մենք 1764 թ. սկսած զինադուլ ու-նէինք և որ Ֆրանսիացիք այդ միջոցին մեր շուկաներում ապրանք զնելով՝ բաւական փող

էին մտքերէ ժողովրդի մէջ: Դրամի հետ նրանք ազահուլթեան, վատթար ծուլութեան, քրտնաշան վաստակի ատելութեան, ստրկութեան սերմեր էլ ցանեցին մեր մէջ. բայց այն ժամանակ մենք չէինք տեսնում այդ բաները: Մի մի ժամանակ մենք արդարեւ լիշում էինք, որ զինադուլը շուտով վերջանալու է. սակայն այդ միտքը նոյնքան էր մնում մեր գլխում, որքան որ յուլիսի ամպը մեր օրհնած երկնքի վրայ: Զուր յայտնի եղաւ մեզ Վերսալի դաշնադրութիւնը, որով Ֆրանսիան կամենում էր գնել մեզ հասարակապետութեան ձեռքից. զուր էին շշնջում մեր ականջին, թէ Տուլօնի հզօր նաւատորմը մեր տունը քանդելու համար տասնվեց գունդ պիտի թափէր մեր կղզու վրայ: Մենք հողմի տուինք այդ ազդարար ձայները, որովհետեւ բնաւ չէինք կարծում, թէ Ֆրանսիան, որ երբեմն մեր ազատութեան զօրավիգն պաշտպանն էր, այժմ դաւ կրդնէր նոյն ազատութիւնը մեր ձեռքից խլելու և մեր հայրենիքը կորստեան մատնելու համար, ինչպէս որ արեւ էր Լիւդովիկոս ժԵ: Չէինք հաւատում, որ ամենաքրքստոնեայ թագաւորն ընդունակ լինէր արծաթով գնել մի սպիտակամորթ և ընդ նմին քրիստոնեայ ազգ, — մինչ Ֆրանսիական փրկիսոփաներն այնպէս ուժղին մաքա-

ռում էին մի քանի սև խափշիկների վաճառման դէմ, որոնք հօ աւելի կասկի են նման, քան մարդու: — Միթէ չի ամաչիլ, ասում էինք մենք, մի մեծ լիմարութիւն ասելով, — քսանվեց միլլիօն հպատակ ունեցող մի զօրեղ պետութիւն յարձակուել թշուառ Կօրսիլայի վրայ, որ հազիւ թէ երկու հարիւր հազար բնակիչ ունի: Մենք ապաւինել էինք Պաօլի զօրավարի սթափութեան ու բարի բախտին, և որովհետեւ մարդիկ միշտ հակամէտ են իրենց կամեցածին հաւատալու, — ուստի մենք էլ յուսով էինք, որ եթէ իրերի արդի վիճակը չըլաւանար էլ, գոնէ աւելի չէր վատանալ:

Այս պատճառով կանարացիք միաբան որոշեցին՝ Ջիամաթէօի և Կատալինայի ցանկալի հարսանիքը ոչ թէ սովորական, այլ արտաքույ կարգի շքով տօնել: Այս օրուան օրս հին Կորսիկայի հազուստների հետ՝ մեր հին սովորոյթներն էլ ընդ միշտ կորել են: Ինչպէս որ եկեղեցին, եթէ քահանան յանցաւոր զտնուի, նրանից կարգը խլում է և նրան մի առ մի մերկացնում նուիրական զգեստներից, որոնցով մատչում էր ուրբ սեղանին, — այնպէս էլ Ֆրանսիան զրկում է մեզ մեր վաղեմի կարգերից և մերկ է թողնում, կամ — լաւ ասել՝ տալիս է մեզ Քրիստոսի ծիրանի պատմութեանը, եղբներայ

գայլսոնը և փշեայ պսակը: Ո՛հ իմ սիրուն Կորսիկայի Աստծու օրհնած հին բարք ու վարք-արդեօք, ո՛ր գնացիք, անհետացաք: — Եւ ծերունին երեսը ծածկեց, և սրտասուքն արդեւեց նրան յառաջ տանել իւր խօսքը:

Միայն թէ երկար աղաչելուցս յետոյ նա սիրտ առաւ նկարադրելու վաղնջուց սովորութիւնները, որոնց չքանալն այնքան վիշտ էր ազդում նրա սրտին: — Պսակի օրը, ասաց նա, տան ստորին յարկում Կատալինան իւր ընկերուհիներով և ազգականներով շրջապատած, սպասում էր փեսայի գալուն:

Փեսան եկաւ ձի նստած, հետն էլ մի քանի սպառազէն ընկերներ: Այս սովորութիւնը, լսածիս նայելով, ծագում էր դեռ յոյներից և յատկապէս Սպարտայից, ուր ամեն մի կտրիճ պարտաւոր էր առեւանգել իւր հարսին: Այս կերպով տղամարդու իշխանութեան ներքեւ ընկած աղջիկը յանձնվում էր մի կնոջ, որ հարսանիքի զխաւոր տնօրէնն էր. այնուհետեւ, զիշերը վրայ հասնելուն պէս՝ նրա մագերը կտրում էին և նրան թիկնոցով պատած նստեցնում էին մի յարգադէղի վրայ, ուր փեսան դալիս էր որոնելու նրան մթնում և գրկելով առնում տանում էր դէպի տուն:

Հարսին մայրենի տնից հեռացնելիս հաց ու

պտուղ էին տեղում նորատի դոյգի վրայ, և հանդիսական ժողովուրդը սկսում էր իրար անցնել այդ ձիրքը մինը միւսից շորթելու համար, և այս արարողութիւնը, որ ժառանգուած էր լատիններից, շնորհք էր կոչվում: Սակայն այդ տարօրինակ տեղատարափը միայն դրանով չէր վերջանում. որովհետեւ ամբողջ ճանապարհին պատուհաններից ու պատշգամբներից ցորեն, գարի, կաղին, չամիչ և նուշ էր թափվում փեսայի ու հարսի վրայ և վերելից հընչում էին — Աստուած ձեզ բախտ ու շատ որդիք պարգևէ:

Ճանապարհի ծայրին տօնական շորեր հագած պատանիները թեւ թեւի տալով տրաւատա, այսինքն պատ էին կապում, և չէին թողնում անցնելու, մինչև որ նորապսակները որ և է փրկանք չըվճարէին, որ և փեսան պիտի վճարէր: Դրամային պարգևն ընդունելուց յետոյ պատանիները կեցցէներ էին հնչեցնում և ապա թէ գնում հարսն ու փեսայի կենացը խմելու: Այս սովորութիւնը, ծերերի ասելով, մնացել էր միջին դարերից, երբ աւատական իշխաններն աւատառու գեղջուկներին ամուսնութեան իրաւունք տալու համար մի որոշեալ հարկ էին վերցնում նրանցից:

Պսակուողները նստում էին եկեղեցում դար-

դարուն աթոռների վրայ, և ամբողջ պատարագի ժամանակ հարսը բռնում էր զրկում մի փոքրիկ տղայ փեսայի ազգականներից, համբուրում էր նրան և վերջապես դուռելով դնում նրա գլխին մի կարմիր գդակ, որ իւր ապառնի մայրական խնդութիւնների նշանակն էր: Պսակի հանդէսից յետոյ ազգականների ու մերձաւոր բարեկամների սիրալիր ողջագոյրանքն ու փարմունքը վերջ չէր գտնում, և այդ միջոցին ամեն մարդ բարիք էր մաղթում պսակուածներին, ասելով. Աստուած ձեզ բախտ շնորհէ—երեք մանչիկ ու մի աղջիկ:

Հէնց որ նրանք եկեղեցուց դուրս էին գալիս, մօտենում էին երկու ձիաւոր և մինը տալիս էր հարսին՝ ծայրը ժապաւէններով, թեւերով ու սպիտակ դրօշակով պաճուճած մի լիլիկ, որ ջանասիրութեան նշանակ էր. միւս ձիաւորը շնորհում էր փեսային նոյնպէս գոյնզգոյն ժապաւէններով ու ծաղիկներով զարդարուած մի ոստ, և այս ընծայաբեր ձիաւորը կոչվում էր ծաղկապետ:

Տուն գնալուց յետոյ ամուսիններն ընդունում էին զանազան ընծաներ, որոնց մէջ այնքան շքեղութիւն չէր երևում, որքան որ բարի կամք և տնային աշխատասիրութիւն. օրինակի համար—տանը մանուած կտաւ, տանը

կարուած հաղուտ և այլն: Աստալինային վիճակուած պարզեաների մէջ նշանաւոր էր մանուտնից մի գամբիւղ՝ լի խկլահլու կոճակներով:

Խնջոյքը լմկե կերակուրների տեսակով հարուստ չէր, բայց աւատ էր, և ամեն մարդ կարող էր դալ ու կշտանալ: Սեզանից յետոյ աշուղը սկսու հարսանեաց երգեր երգել զլիթառի վրայ—մի գործի, որ թողել էին մաւրիտանացիք մեր կղզուց մեկնելիս,— և որովհետեւ ամենքի կարծիքով շատ լաւ էր երգում, ընչուէտ հարսը չորս թաշկինակ շնորհեց նրան— երկուսը կարմիր, երկուսը կապուտ: Այնուհետեւ սկսան պարել տրիչիօնէն, որ ծանր ու չափաւոր քայլով է պարւում. զրան յաջորդեց սերկան, որ միայն երկու երեք անձինք են պարում, մինչև որ պարողների թիւը շատանալով՝ կալթիւնն ու դերիւնը դառնում է չափից դուրս հրճուալի, թնդական ու դուարթ: Աերջապէս լառաջ եկան ամենից լաւ կաքաւող և մինչև այժմ զխոտութեամբ հեռու կանգնած աղջիկներն ու տղամարդիկը և պարեցին սպանդան և լաղրօն: Այդ միջոցին հասարակ ժողովուրդն էլ, որ կամենում էր մատնակցել ուրախ տօնին, խռնվում էր տան առջևի մարդի վրայ և թռչկոտում սիրած պարերը, որոնք էին տաւրանտէլլան և կարա սցէնան:

— Բայց այս բոլորը, շարունակեց ձերուներն, միայն ընտանեկան հանդէսներ էին: Հարսանեաց տօնին աւելի փառք տալու համար ժողովուրդը կամեցաւ յայտնել իւր խնդութիւնը նաեւ մի ճրագալուց անելով, խարոճի վառելով ու հրայաններ պարզելով, որ ոտտալի գալլով՝ պատճառեց տէր Սեպեմբրէ քահանային, այնպէս որ նա, առանց մտածելու որ մի զնդակ կը զիպէր իրեն, ընկաւ թփանդ ձգողներ ի մէջ տեղն և գլխահարի նման դուաց:

— Նստայեցէք վառօղբ, որովհետեւ նա կարող է հէնց վաղը պէտք դալ ձեզ:

Բայց և այնպէս այնքան դուարձութիւնները հերիք չեղան ժողովրդին, և աւագները միասին դաւարուելով խորհուրդ տեսան, թէ արդեօք լաւ չէր լինի՝ հռչակաւոր հարսանիքն ըստ արժանւոյն տօնելու համար մի միստէր ներկայացնել հին կորսիկեան սովորութեամբ, — և այս խնդրի վրայ ձայնարկելիս ըստ իրեն էլ միաբերան յօժարութիւն յայտնեցին:

Այս միտէրները թէ խտալիայում և թէ ուրիշ երկիրներում զրամատիքական ներկայացումներ էին, որոնց նիւթը առնվում էր ս. Կատարինէ կուսի կեանքից, կամ թէ ս. Պետրոսի մարտիրոսութեան անցքերից և կամ աւելի ստէպ՝ ֆրիլէի կրած չարչարանքի պատմութիւնից:

Գանք այժմ մերինին: Մեր քաղաքից դուրս մի բլուր կայ, որի վրայ դեռ այս օր էլ բուսում են ձիթենիներ, ու շաճեր, իսկ այն ժամանակ նա ևս աւելի անտառոտ էր: Արդ մեր քաղաքիքն այդ ծառերից մի քանիսը կտրելով՝ բունները պինդ մեխեցին հաւասար թողուած կոճղների վրայ ու բնմ շինեցին. յետոյ բեմի շուրջը կանգնած ծառերը շոճի ու սարդենու ոտներով հիւսեցին և այսպէս մի թաւ պարիսպ գոյացաւ. վերջապէս ծառերի գազաթները դէպի վայր քաշելով իրար կապեցին, և այս կերպով բեմի վրայ մի գմբեթ յօրինուեցաւ, որ շատ սիւրուն տեսք ունէր: Բեմի առջև տնկեցին մրտենի, խնկենի, անանուխ, նարդոս, մուշկ և ուրիշ հոտաւէտ տունկեր, որպէս զի հանգիսականների քիթն էլ առանց դուարձութեան չըմնար: Այժմ մի ճարտարապետ չէր կարող պատրաստել մի աւելի գեղեցիկ բեմ, քան այս բեմը, որ ասես թէ նոյն իսկ բնութեան ձեռքով շինուած լինէր:

Բայց էլի մէկ գժուարութիւն կար յաղթելու — հաղուստներ չկային. սակայն այս բանին էլ դարման գտան, որովհետեւ ամեն մարդ տուաւ, ինչ որ ունէր:

Պիղատոսի համար ճարեցին մի գոյզ ասպետական կօշիկներ, որոնք թէև մաշուած էին,

բայց դեռ հազնել կարելի էր: Ֆրանչէն շնորհեց իւր հին համադրեստը, որ մնացել էր իւր պապից. այս համադրեստին աւելի շքեղութիւն տալու համար վրան կարուեցան երկու նոր ուսադիրներ—մինը ոսկուց, միւսն արծաթից: Իբրեւ գլխի դարդ Պիղատոսին տուին գունաւոր շալից շինած մի ապարօշ. վարտիկի տեղ՝ հագցրին մի կնոջ շրջագոյնս՝ դիւրութեան համար մէքիչ ամփոփուած ներքելից, — և այսպէս Պիղատոսի բանը շուտ վերջացաւ:

Հայր Սետէմբրէն բնաւ չէր կամենում մի կնոջ տալ Կայափալին, և սա ուրախ էր որ վերջ ի վերջոյ դոնէ մի եռանկիւնի փեղոյր գտաւ: Սակայն այս փեղոյրը դեռ հերիք չէր Կայափալին ճիշդ հրէից քահանայապետի կերպարանք տալու համար. ուստի նրան հագցրին մի երկայն գեղին վերարկու և մի մօրուք այծի մաղերից: Մէկ էլ տեսնեա՝ մի մարդ ասաց, որ ակնոց դնեն նրա քթին. մէկ ուրիշն էլ նկատեց, թէ հին դարերում ակնոց դնել սովոր չէին: Այս խնդրի վրայ սկսան վիճել և վիճողներն արդէն յուսահատուելու վրայ էին, երբ որ մի դեղագործ՝ մէջ մտնելով առաջարկեց, որ ամենքը միասին Հայր Սետէմբրէի մօտ դնան և ակնոցի փոխարէն՝ մի ժամադիրք խնդրեն նրանից: Մեր կարճուկ տէրտէրը հէնց

որ լսեց, թէ այդ ամբարիշտ մարդիկը մտադիր են ժամադիրք դնել Կայափալի ձեռքի մէջ, գաւազանով դուրս վաճառեց բոլորին: Քարեբախտաբար ճանապարհին նրանք հանդիպեցան նօտարին. սա տուաւ նրանց առաջին իսկ ձեռքն ընկած մատեանը, և որովհետեւ այդ մատեանը պատահմամբ Սուրբ Հռոմէական պետութեան դատական վճիռների հատորն էր, ուստի ամենքը գտան, որ նա ժամադիրքից էլ աւելի յարմար կըգար Կայափալին:

Թագաւորական հանդերձ չըգտան, չնայելով որ ամբողջ Կապօկորդօն տալին ու վրայ արին. վասնորոյ՝ չերոկէսը ստիպուած եղաւ հերիքանալ շէկ բաճկոնով ու խողմորթ կօշիկներով: Եւ որովհետեւ նա առանց թագի չէր կարող դանադանուիլ վերջին ռամկից, — այս պատճառով վճռեցին ոսկէգօծ թղթից շինած թագ տալ նրան:

Այսպէս դժուար բաները հոգալուց յետոյ Մարիամ կուսի համար զգեստ ձարելն արդէն հեշտ էր. նոյնը պէտք է ասել և Յիսուսի և առաքեալների հագուստի մասին, որոնք իսկոյն կարուեցան պատառներից ու կտաւներից:

Քայց ուրիշ էր հրեշտակների բանը, պատճառ այն թոկերը, որոնցով նրանք թւատարած

ու հարկդոնական դիրք պիտի բռնէին՝ բեմի վրայ, սահլում էին նրանց թեւերի տակ և նրանք յանկարծ կախ էին մ:ում ուղղաձիգ: Ամենափառ սակաջն այս էր, որ նրանք նկա-
րուած հրեշտակների պէս լուռ կենայու փոխա-
րէն, թոկերի պատճառած ցաւին չզիմանա-
լով, սկսում էին ցնցել իրենց ոտքերն և ա-
ղիողորմ լաց լինել: Գլերն աւելի պարկեշտ
էին: Նրանք հանդիստ պաղած էին բեմի տակ,
և երբ դուրս գալու նշան էր տրվում, իսկոյն
սանդուղքների վրայով վեր էին մագլում և փռ-
վում բեմի բոլոր անկիւններն ու ծալրերը. ուս-
տի պէտք է խօստովանել, որ հնազանդութեան
ու համեստութեան դալով՝ դեերը հրեշտակնե-
րից խելօք էին:

Որովհետև խօսքս դեերի վրայ է, պիտի
ասեմ, որ այս բանումն էլ մեծ դժուարութիւն
ծագեցաւ ու ջատ արիւն քրտինք թափուեցաւ.
բայց և այնպէս ամեն բան անշուշտ հաշտ ու
հանդարտ կրկերջանար, եթէ Յիսուսն և Յու-
դան արդելք չլինէին: Դրանք երկուսն էլ զայ-
թակողութեան վէմեր էին, որոնց վրայ քիչ
մնաց ամբողջ ներկայացումը խորտակուէր: Բանն
այս է, որ բոլորն էլ ուզում էին Յիսուսի դերը
խաղալ, իսկ Յուդայինը — ոչ ոք: Լաւերը կար-
ծում էին, որ եթէ Յիսուսի դերը ներկայաց-

նեն, աւելի լաւ մարդ կ'երևնան. իսկ անշա-
հները — վախենում էին, որ Յուդայի դերի մէջ
բոլորովին դարշելի կրդառնան, — և այս հա-
շիւները մասամբ լուիք հիմնաւոր էին: Վերջ
կրկերջոյ որոշեցին Յուդայի դերն նրան յանձ-
նել, ով որ ամենից կտրիւ ու բարեբարոյ
էր քաղաքում, այսինքն Ջիամաթէօին — Կա-
տալինայի նորատի մարդուն. իսկ Յիսուսինը
տալ նրա կաթնեղբօրը, որ իսկապէս կախուե-
լու արժանի տղայ էր: Սակայն շատ էլ չվա-
տաբանենք նրան. Ֆիլէլիօ Փաբրիցին սըր-
տանց սիրում էր իւր հայրենիքը, հնազանդում
էր ծնողներին և երկնչում Աստծուց: Բայց
եթէ մի չարդիկ էլ ընկնէր նրա ոտքի տակ,
իսկոյն բերնից անէծք ու լիշոցք կրթափեցնէր, —
ասես թէ բոլոր աշխարհը քանդուելու էր:
Մարդ կործանելը նրա համար մի հում ձու խպըշ-
տելու պէս թեթեւ բան էր, թէև պէտք է ասել,
որ մինչև այն ժամանակ նա դեռ ոչ ոքի ա-
րեւը չէր մարել. միայն թէ մէկի և կամ միւ-
սի աչքն էր հանել, ատամները փշրոտել —
նրա բաժնած անթիւ պալարների մասին էլ
բան չասենք:

Խնդիրն այս էր, որ մարմնի կազմուած-
քով ոչ ոք այնպէս անյարմար չէր Յիսուսի դե-
րին, ինչպէս որ այդ Ֆիլէլիօն: Զեղ յայտնի

է, թէ որչափ տարբեր և կամ ներհակ ճաշակ ունին յոյներն ու լատինները Փրկչի պատկերը նկարելու մասին: Լատինները կերպարանում են նրան երիտասարդութեան վերջին տարիներում, միջին հասակով, շատ սիրուն ու վայելուչ տեսքով, բարի գէժքով, նոսր մօրուքով և ոսկեգոյն թաւ հերքով: Իսկ յոյները սիրում են զարհուրելի ձևացնել նրան — զրթգոյն, նիհար, դուրս ցցուած կողերով. այնպէս որ ես ստէպ լսել եմ Տօսկանայում այս խօսքը, թէ «Դու Յիմաբուի Քրիստոսից էլ զազրալի ես», — որովհետեւ Յիմաբու նկարիչը, ինչպէս ասում են, սովոր էր յոյները օրինակին հետեւել: Ըստ այսմ Փրկչիօն ոչ լատինական տիպարին էր համապատասխան, ոչ էլ յունականին. նա բոլորովին մի ուրիշ տեսակի Քրիստոս էր՝ երեք ու կէս կանգուն բարձրութեամբ, այնպիսի ամուր լանջով ու ջլուտ բազուկներով, որ մենակ կարող էր մի նաւ թիավարել, — երեսի մօրթն արեւի տապից կարմրած ու սևացած էր խանձողի նման, որ թէև շիջած, բայց դեռ այլովում է: Նրա գլուխը պատած էր մի թաւազէս անտառով, որի մէջ ամենապինդ երկաթի սանտրն անգամ, — եթէ յանդրդնէր կոկել նրան, — ապակու պէս կրփշրուէր: Մօրուքի և ունքի մասին լաւ է լռեմ. իսկ

ձայնին զալով՝ կ'ասեմ միայն, որ եթէ ուրիշները հեռուից լսուելու համար պէտք համարէին զուռնա փչել, նրան բաւական էր միայն մի մռնչիւն արձակել: Այսպէս էր կորսիկացի Քրիստոսը:

Տէր Սետէմբրէն մի տարօրինակ սէր ունէր Փրկչիօն համար. սակայն այս սէրը ոչ թէ արգելում, այլ ևս աւելի իրաւունք էր տալիս քահանային հսկելու այդ երիտասարդի վրայ և երբեմն, ուր էլ պատահէր, մի փոքրիկ քարոզ կարգալու գլխին, որպէս զի նա չըշեղուէր փրկութեան ճանապարհից:

Երաժշտութիւնը կազմուած էր մեզ մօտ կօլօմբի կոչուած փողերից, և ես կարող եմ հաւատաւել, որ երբ այդ փողերից վաթսուներեքն անգամ պտույտ եկան դերեզմանում, կարծելով թէ ահեղ դատաստանի օրն արդէն հասել է: Ահա այսպէս սկիզբն առաւ ներկայացումը, և ի մեծ խնդութիւն ժողովրդի ամեն բան շատ յաջող զնաց մինչև այն բողէն, որ Յուդան փարիսեցիների ուղեկցութեամբ զալիս էր Գէթսեմանի պարտէզը՝ համբոյր տալու Յիսուսին: Երբ Փրկչիօն տեսաւ, որ Յուդան մօտեցնում է նրան իւր շրթունքը, իւր հաստ թաթն նրա ուսերին դրաւ և իւր դերի բուն

խօսքերը մոռանալով, հարցրեց նրան ահեղաձայն.

—Ջիօվան եղբայր, դու ուզում ես մատնել քո Ֆիդէլին, որ քեզ այնքան սիրում է:

—Ոչ քեզ կըմտնեմ, ոչ էլ ուրիշին, պատասխանեց պատուական երիտասարդն և հեկեկալով փարուեցաւ. նրա վզին:

Պարզ է որ այսպիսով ներկայացման կապը պիտի խզուէր և դործողութիւնը դադարէր: Սակայն բանը սրանից էլ վատ հետեւանք ունեցաւ: Հարկաւ մի մեծ վնաս չէր լինիլ, եթէ Քրիստոսը 1768 թ. սուտ խաչելութեան մատնուէր, որովհետեւ իսկականը ո՞վ թոյլ կըտար: Բայց ճակատագիրն ուզեց, որ բանը կռուի հասնի, և տեսէք, թէ ինչպէս:

Սուրբ Պետրոսի դերը խաղացող Նուցիօ Սարվատորին, Յիսուս Ֆիդէլիօի հարազատ ազգականը, տեսնելով որ Մադքէոսի պաշտօնը կատարող Ջիովաննանտօ Մաթէին, —Յուդայի զոջալուն չնայելով, մտադիր էր Յուդայի վրայ յարձակուել,—այնպէս ուժգին հարուած շեշտեց նրա զլխին, որ Մադքէոսը թաւալ գլոր վայր ընկաւ, բայց և իսկոյն վեր թռչելով մի այնպիսի անուն տուաւ. Սիմօն Պետրոսին, որ ինձ կրկնե՞լ անհնարին է: Այնուհետեւ Ֆիդէլիօն, որ մի աղջկայ պատճառով վաղուց ար-

դէն վրէժ ունէր Մադքէոսի դէմ, դարձաւ Սիմօն Պետրոսին և որոտաց.

—Անպաւական Կոյսն վկայ. դէ կէս արա այդ նզոված շտն գլուխը:

Այս բանի վրայ Մադքէոսը կատաղեց ու դադանաբար աղաղակեց.

—Երգվում եմ քեզ Փրկչովս, Փիդէ, մի կարծիր, որ ես քեզնից կըքաշուիմ Յիսուսի դէրը խաղալուդ համար. դու այն ասա, ինչ որ դրուած է դերիդ մէջ, և ոչ մի խօսք աւելի—հասկացա՛ր:

—Իսկ եթէ ինչ որ ուզենամ՝ այն ասեմ:

—Այն ժամանակ, Քրիստոս ես թէ ոչ Քրիստոս, ես քեզ —

—Ի՞նչ:

—Այո, քեզ և ամենքին, որ քեզ պաշտպան են:

—Per Dio santo! Հապա տեսնենք ինչ պիտի անես, այ աւաղակ:

Ֆիդէլիօն վաղեց հանեց տերեւապատ կոճղի տակից մի հրացան և ուզեց արձակել Մադքէոսի, կամ լաւ ասել՝ Ջիովաննանտօ Մաթէի դէմ: Սակայն հէնց այդ րոպէին, յանկարծ Սետմրրէ քահանան վրայ հասաւ, բռնեց նրան, շորթեց ձեռից հրադէնն և ապա թէ աքացի տալով քշեց նրան դէպի այն տու-

նր, որ դուք տեսել էիք այսօր: Բայց չկար-
ծէք, որ Ֆիդէլիօն իւր հոգեւոր հօրից պատ-
կառելով թոյլ տուած լինէր իւր հետ այդպէս
վարուելու: Արդարեւ նա պաակառում էր տէր-
տէրից, սաստիկ էլ ամառում էր ներկայացման
այդ խաչտառակ վերջաբանից. բայց և այնպէս
ընդ միշտ որոշուած խնդիր է այս, որ ոչ ոք
չէր կարող ընդդիմանալ Սետեմբրէ քահանայի
շանթածիղդ աչքին, նրա շրթունքից դուրս թըռ-
չող բարկութեան շնչին, նրա կռուվների հա-
րուածին: Այսպէս նա տարաւ ձգեց պատանուն
այն անբնակ տնակի մէջ և փակեց դռներն
ետեւից: Յետոյ վաղեց դէպի թատրօնը՝ խաղաղու-
թիւն հաստատելու համար, եթէ շփոթը տեւելու
լինէր, ինչպէս որ նա սպասում էր, արդէն հեռուից
լսելով մոլեղնած դերասանների դուիւնը, գո-
ռում դռումը, իրարարանցումն ու հայհոյանքը:

Դեռ մի քառորդ ժամ էլ անցած չէր լի-
նիլ Յիսուսին, կամ Ֆիդէլին կողպելուց յե-
տոյ, երբ տէր Սետեմբրէն ուժգին բաց արաւ
նրա բանտի դուռն և ներս ընկաւ գոռալով.

— Ֆիդէլիօ, ա՛յ Ֆիդէ, Ֆիդիլի, — և ո-
րովհետեւ ոչ ոք պատասխան չէր տալիս, սկսաւ
ևս աւելի թունդ գոռալ — Ֆիդիլի, Ֆիդիլի — և
որովհետեւ դարձեալ լուռ էր ամեն բան — Ֆի-
դէլինօ, ա՛յ դու...

Լաւ է, որ իմաստուն տէրտէրն խօսոյն
կանգ առաւ և՛ որ և է անէծք չփախցրեց շըր-
թունքից: Նա զարկեց իւր բերնին և սկսաւ
բոլոր անկիւնները խուզարկել, բայց և այնպէս
ոչինչ չգտաւ: Այդ միջոցին կայծակի պէս մի
միտք անցաւ նրա գլխով, թէ մի գուցէ սա-
տանան աղատած լինէր Ֆիդիլին: Բայց և նոյն
րոպէին սիտիեց իրեն ասելով. Էհ, ի՛նչ կայ.
նա միայն խռովել է ինձանից, որ ես իւր հետ
մէքիչ կոպիտ վարուեցայ: Հապա եկ փորձեմ
իմ թալիսմանը: Եթէ Ֆիդիլիս դեռ չէ ընկել
գժօնքի մէջ, ես իմ թալիսմանով սատանայի
կողերը կըփշրեմ ու կըստիպեմ յետ տալ
ինձ իմ Ֆիդէլին՝ վարդի նման թարմ ու սի-
րուն: — Անուհետեւ նա դռնից հօր ձայնով.

— Ֆիդէ, դէ մի փակիր ականջդ, ա՛յլ լսիւր
հոգեւոր հօրդ խօսքերը: Ահա ես յետ եմ բերել քո
հրացանը, որ քիչ էր մնացել եղբայրներիդ վրայ
արձակելիւր, — յետ եմ բերել, որովհետեւ նրան
թշնամիների դէմ դորձածելու ժամն արդէն
հասել է: Մենք խօսոյն արշաւում ենք Փրան-
սիացոց վրայ: Ուրեմն, ո՛վ Ֆիդէ, եթէ դու ա՛յ-
ժըմ էլ դուրս չսողաս, քո հրացանը թղենու
վրայ կըկախեմ — և անց ու դարձ անող գեա-
ղանքը նրա վրայ նայելով...

— Տէրտէր ջան, զգոյշ կացէք, լարը կա-

րող է կտրուել, եթէ նրան շատ ձիւ քաշէք, մոմաաց Ֆիդէլիօն և ուղիղ նստաւ անկողնի մէջ, ուր թաքնուել էր վերմակի տակ, ձեռքերը բարկութիւնից մինչև արիւն կրծոտելով: Ես ներում եմ ձեր կռուիները, որովհետև առաջ էլ տուել էիք ինձ մի քանիսը, — ներում եմ և աքացիները, թէև ոչ այնքան յօժար սրտով, — որովհետև դեռ երբէք ինձ աքացի չէիք տուած. — սակայն այդ էլ թող ներուի: Բայց որ դուք վերջապէս կամենում էք և ծաղրել ինձ, — այդ բանն արդէն, Աստուած վկայ...

— Մի առնուցու զանաւն Աստուծոյ քո ի վերայ սնոտեաց, որդեակ իմ, քանզի ո՞վ գիտէ, թէ ինչպէս շուտ պիտի մատչիս նրա աթոռին: Լսիր, Ֆիդէլի ջան: Գուրդիտես թէ որչափ մենք վստահ էինք, որ Ֆրանսիացիք այլ ևս չպիտի նորոգեն պատերազմը. այս վստահութիւնը փուչ դուրս եկաւ: Գիտես նոյնպէս, որ զինագուլի պայմանաժամը չորս օրից յետոյ պիտի լրանար. արդ իմացիր, որ թշնամին հաւատն ու խօսքը ուրանալով՝ յանկարծ ընկել է մերոնց վրայ Բարբաջիօի մօտերքում:

Այդպէս էլ պատահել էր լիւրաւի: Զինագուլը 1768 թ. օգոստոսի 4-ին լրացած լինելով, Ֆրանսիացիք յանկարծ պաշարել էին Պատրիմօնիօն: Նրանք թուով 300 մարդ էին 18-ի

դէմ, ուրեմն և կարող էին հիշտութեամբ յաղթանակ գրուել: Բայց և այնպէս հէնց առաջին ընդհարումից յետոյ ստիպուեցան լնտ քաշուել, որովհետև նրանց Բէլասպէ զօքաւարն ընկել էր այդ փառաւոր կռուի մէջ: Միւս օր զնոյրը Գուանմէզօն մարէշալի և Մարրեօֆ կոմսի առաջնորդութեամբ՝ ևս աւելի մեծ թւով ու հրետանիով արշաւեցին Պատրիմօնիօ և Բարբաջիօ քաղաքների դէմ, որոնք մի կողմից արդելում էին դէպի Սան Ֆլօրէնցօ և կղզու. ներսերն տանող կիրճերը և միւս կողմից՝ դէպի Կօնցա և ուրեմն Կապօկարդօ բերող ճանապարհը: Հարկաւ նրանք յաղթեցին, սակայն միայն մի փոքրիկ վաշտի վրայ, որ ոչ ուսմբ ունէր, ոչ պարէն, ոչ էլ պաշար: Ընդհանրապէս ասվում է, թէ նրանք բնաւ չէին յաղթել, և կամ աւելի մեծ կորուստ կ'ունենային, եթէ կորսիկացի մեծաւորները, — որոնք արդէն կաշառուած էին թշնամուց, — ապով ջերմ լորրօքման միջոցին չարգելէին իրենց խմբերին դէպի յառաջ գրոհ տալու և դաշտն բռնած մարտնչելու մարդ մարդու դէմ, — ասելով նրանց, թէ միայն դիւահարներն ու խուժողութ որդիկաներն են այդպէս կռւում, այլ ոչ թէ քաջերն ու քրիստոնեաները: Այս իմաստակ դաւաճանների թւում պատմութիւնը լիշատակում

է ֆօլլաչէի անունը: Եթէ բանը լաւ հետապօ-
տենք, զուցէ ուրիշ անուններ էլ կրդտնենք.
սակալն այդ մի չիմար աշխատութիւն կրլինէր:
Յուզան ընդ միշտ կտակել է իւր անունը մատ-
նիչներին, և այդ հերիք է:

Նոր տապի, թէ կորսելը չ'նաւ պաշար
չունէին, ոչ էլ ծուկնք: Իսկ և իսկ Պատրի-
մօնիօի մօտերքումն էր, որ մի ֆրանսիական
ղինուոր, տեսնելով զաշտում մեր Լուիջի Կալ-
վիլին հաղկարքի մէջ ընկած, նրա վերքե-
րը կտալում է—պատճառ ֆրանսիացիք միշտ
զթառէր են գէպի վիրաւորներն ու մեռե-
լները— և տալտ հարցնում.—Տօ, սատանա-
ներ, այս ինչպիս էք լանգդնում զուք կտաի
զուրս գալ, քանի որ ոչ շարժական հիւան-
դանոց ունիք, ոչ էլ վիրաւորութ: Այդ բանին
կործը պատասխանում է—Մենք մեռնում ենք:

Սակալն գառնանք գէպի մեր Կանարին:

—Ուրեմն Նոնցան անձնատուր է եղել,
հարցրից շտապով ֆիդէլիօն:

—Նօնցան գեռ քաջ կանգնած է, պատաս-
խանեց քահանան. նրան պաշտպանում է Ջիա-
կոմօ զնդապետը: Բայց ինչ կարող է նա անել
իւր քսան պահակով և մի հատիկ թնդանօթով:

—Սակալն ինչո՞ւ մենք ամենքս էլ չենք
շտապում նրան օգնելու:

—Չէ որ, որդեակ, ես էլ հէնց զրա հա-
մար եմ եկել քեզ այս բանտից հանելու:

Այս ասելով նրանք երկուսն էլ դուրս թռան
տանից և հասնելով—միշտ վաղիվազ—փողոցի
ծալրին, Ֆեդէլիօն մի որսի շան պէս շնչաս-
պառ՝ լանկարծ ասաց տէրտէրին.

—Տէրտէր ջան... թող ինձ՝ վազ տամ
դէպի տուն... Հասկանո՞ւմ ես... նա ութսուն
տարեկան է... եթէ ես ընկնիմ, նա մենակ
կըմնալ... նրան այլ ևս մի անգամ չհամբու-
րած չեմ կարող քեզ հետ վաղել... շուտ կ'ա-
նեմ... դու միայն շարունակ յառաջ գնա... ես
յետոյ կըմիանամ քեզ...

—Դէ գնա, որդեակ, գնա: Եւ մէկը մի
կողմ սրացաւ, միւսը՝ ուրիշ:

Արդեօք տեսնօ՞ւմ էք երբէք մըջիւնների մի
երամ ցորենակոյտի վրայ թափուելիս: Ահա
այդպէս էին վիտում Կանարիի բնակիչները—
մարդ ու կին, ծեր ու տղայ, վարդապետ ու
աշխարհական: Լրաբերը մի բարձր տեղ կանգ-
նած՝ մի առ մի պատմեց ժողովրդին ամեն
բան, ինչ որ պատահել էր կռուի դաշտում, և
ասաց, որ Կապօկորդօին սպառնում են երկու
ֆրանսիական լիքը գնդեր, —թէ միւսներն էլ
զալիս են նրանց ետեւից, —թէ նրանք բերում
են ծանր ու թեթեւ թնդանօթներ, նրանց

Հետևում էր և մի կազմ Հեծելադուռնդ: Այնու-
Հետև Զիւղիպպէ Բարբաջին, տէր Սետեմբրէն
և ուրիշ մի քանի աւագներ, խորհուրդ տե-
սան իրար Հետ և մտածելով, որ յիմարութիւն
կրլինէր իրենց խառն ու անդէն բազմութիւնը
թշնամու դէմ արձակել,—որոշեցին մի քանի
քաջ տղամարդ ընտրել և ուղարկել Նոնցայր
պահակ վաշտն ամբացնելու համար: Որոշեցին
նոյնպէս խնդրել զօրավարին՝ յառաջ վարել մի
կազմ դուռնդ, մինչ Կապօկորդօի նորընտիր զի-
նուորներն ազատ խմբելով կրտագնապէին թըշ-
նամուն: Կանարացիք, որոնք Սուրբ Գրքի ա-
սածին պէս փափաղում էին իբրև մի մարդ
յարձակուիլ թշնամու վրայ, սաստիկ շփոթուե-
ցան, երբ այս վճիռը լսեցին: Բայց այնուամե-
նայնիւ պէտք էր, որ աւագանու կամքին հնա-
զանդէին: Անուանի երկտասարդներից ընտրուե-
ցան հարիւր արագոտն ու քաջասիրտ տղամար-
դիկ: Եւ որովհետև հէնց այդ միջոցին Զիւ-
մաթէօի ջահիլ կիներ կորել էր, ուստի ոմանք
կարծեցին, թէ նա գնացած կրլինէր Յրսանտօի
և Ֆրանչէի մօտ,—որոնք նոյնպէս անհետացել
էին,—խնդրելու համար, որ նրանք իրենց որ-
դու և փեսայի փոխարէն մի ուրիշ զինուոր
վարձեն. և թէպէտ մի քանիսն այս բանի
վրայ տրտնջում էին, բայց շատերն էլ բնական

համարելով կնոջ ընթացքը, ասում էին թէ
պէտք չէր վատասել նրան:

Բայց իրաւի էին սխալվում նրանք: Որով-
հետև ահա նոյն ընթացքն էր միասին —
նորահարսը, հայրն ու աները—երեքն էլ մի մի
հատ հրացան բռնած՝ եկան մտան ժողովրդի
մէջ և քաջալերիչ խօսքերով Զիւմաթէօին ա-
ռաջարկեցին այդ հրացանները: Սակայն նա
վերցրեց միայն այն գէնքը, որ տալիս էր Կա-
տալինան, և ժպտալով ասաց միւսներին.

— Որովհետև ես կարող եմ բռնել միայն մի
հրացան, ուրեմն կընեիք, որ իմ կնոջ տուածն
ընդունեմ:

Կատալինան որ արդէն բոլոր սրտով կա-
պուած էր իւր մարդու հետ, մի աջը նրա ու-
սին դրաւ, միւսովն իւր դէմքը ծածկեց և յե-
տոյ զօրովալիր նայեց նրան. իսկ յուզուած մար-
դըն երեք կամ չորս համբոյր տուաւ նրա ճա-
կատին, և ես վստահ եմ, որ Կատալինան չէր
յօժարուիլ փոխանակել այդ համբոյրները նոյն
իսկ Ս. Կուսի աստեղավառ պսակի հետ:

Պիտի երևակայէք, յարգոյ պարոն, որ այս
բոլոր գէպքերն իմ երկար բարակ պատմելուց աւելի
շուտ անցան: Ընտրուած հարիւր մարդիկը հապ-
ճէպ փութով շտապեցին դէպի Նոնցա և չթո-
ղին մինչև անգամ, որ թատրօնի գերասաննե-

ըր գէթ իրենց Հագուստը փոխէին: Պատահած գծտութեան վրայ էլ խօսք չկար: Քրիստոսն ու Մաղքէոսը Հաշտ Հաշտ էին միասին գնում, որովհետեւ Համբուրուելուց ու կրկին մտերմանալուց յետոյ նրանք դարձել էին առաջուանից աւելի սերտ ընկերներ: Հերովդէս թագաւորը գնում էր ետեւից. իւր օսկեթուղթ պսակը նա շարտել էր մի ծառի վրայ, իսկ արքայական պատմուճանը դեռ Հագին ունէր: Յուդան գնում էր զրահավառ Բարբաջիօի քամակից, իւր վարչութեամբ յառաջ տանելով Քրիստոսին, առաքեալներին, Հրէաներին ու Հռոմայեցոց—ամենքն էլ սպառազէն, այնպէս որ նրանց վրայ նայելն անգամ մի քէֆ էր:

Այսպէս յառաջ դիմելով նրանք արդէն Հասել էին Սև ժայռին, երբ յանկարծ նրանց Հանդէպ ժայռի ետեւից դուրս ելան Անջիօլամարիա Թոմաղին, Անտօնֆիլի Պադօվանին, Ջիանկարլօ Դօմինիչին և Դէցիօ Սանտէլին—բոլորն էլ լաւ ընկերներ, և ուրիշ մի քանի ազգական մարդիկ: Որովհետեւ յայտնի էր թէ նրանք Նօնցա բերդի պահակից էին, ուստի շատ մեծ եղաւ մեր զինուորների սարսափը յանկարծ նրանց տեսնելիս, և այս պատճառով ամենքն էլ միաբերան դոչեցին:

—Նօնցան առնուած է:

—Ոչ, դեռ առնուած չէ, պատասխանեցին չորսը:

—Հասկա ինչո՞ւ էք այս տեղ եկել:

—Իսկ դուք ո՞ւր էք գնում:

—Մէնք. գէպի Նօնցա — գէպի Նօնցա:

—Լաւ ուրեմն. մենք էլ կ'երթանք ձեզ Հետ միասին և ճանապարհին կը պատմենք, թէ ինչո՞ւ որոշեցինք դուրս գալ բերդից:

Եւ ապա Դէցիօ Սանտէլին սկսաւ պատմել.

—Թէև Ջիակոմօ գնդապետը բերդի ռազմական պէտքերն արդէն վաղուց հոգացել էր, բայց ուտելիքի և մանաւանդ ջրի մասին մինչև յուլիսի 18 օրը փոյթ տարած չլինելով, հէնց նոյն օրը տասնչորս մարդ արձակեց, որպէս զի գնան և փայտ, ջուր, հաց և ալիւր բերեն: Սակայն 19-ին, երեկոյեան պահուեն, թշնամին վրայ Հասնելով արդէն կանչ առաւ բերդի առջև, այնպէս որ ոչ կարելի էր դուրս գալ բերդից, ոչ ներս մտնել,—այն ինչ մենք մնացել էինք միայն երկու Հատ Հացով ու մի կուժ ջրով: Տարակոյս չկայ, որ թշնամուն ճանապարհ ցոյց տուողները ամեն ծակ ու ծուկ լաւ ճանաչող մարդիկ են, գուցէ և երկար ժամանակ այս տեղ բնակած Փրանսիացիք. սակայն աւելի Հաւանական է, որ մատնիչները, ի յաւիտենական նախատինս մեր երկրի, բուն

կորսեր եղած լինին: Գիշերուայ դէմ պահապաններից ոմանք փորձեցին դուրս սողալ բերդից, բայց տեսնելով, որ թշնամին բազմաթիւ պահակներ է զրել պարսպի շուրջն և դռների մօտ, — հաւաստի եղան, որ ան ևս փրկուելու հնար չկար: Արքայի վերջոյ, երբ որ մեզ սպառնացող վտանգի մեծութիւնը լիովին յայտնի եղաւ, — Ջիակովմօ զնդապետն իւր մօտ կանչեց մեզ բոլորիս — միայն Աստուծոյ Պաղօվանին մնաց զրսում իբրեւ պահանորդ, — հրամայեց նստել սեղանի շուրջն և ասաց.

«Ջինուորներ. երբ որ մի բերդակալ ձախորդութեան մէջ է ընկնում, — ինչպէս որ ես եմ ընկել, — օրէնքը պատուիրում է, որ նա, որոշ հրամաններ տալուց առաջ, ռազմական ատեան կազմէ և նրանից խորհուրդ հարցնէ: Ես էլ ուզում եմ այդպէս անել և վճիռներս ձեր կարծիքի վրայ հիմնել, եթէ դուք ինձ քաջ զինւորի պատասխան տաք: Որ մենք բերդը պաշտպանելու անկարող ենք, — ինքնայայտ է. ահա սա էլ (այս ասելիս նա ցոյց տուաւ սեղանի վրայի կիսատ հացն և տապալեց բաժակը, որի մէջ մի կաթիլ էլ ջուր չկար,) բաւական պարզ ապացոյց է իմ խօսքին: Սակայն եթէ մենք անզօր էլ լինինք պահպանել բերդը, այսուամենայնիւ կարող ենք անել մի ուրիշ բան, որ

թէ մեզ պատիւ կըբերէ և թէ հայրենեաց համար օգտաւէտ կըլինի: Էդուց մենք կըմարտնչենք, ինչքան որ ուժերս հասնի, և երբ այնուհետեւ Քրանսիական զինուորները — բոլորը մին է, ռմբակոծեն պարիսպը թէ ոչ — գունդադուռի մեզ դէմ գրոհ տան, — ես թոյլ կըտամ որ նրանք հանգիստ բարձրանան, և հէնց որ տեսնեմ, թէ մեծ մասն արդէն վերելումն է, փողս կըփչեմ և դու, Ջիակովմօ եղբայր, կոյն պատրուկը վառօդի շտեմարանին կըդնես, և մենք ամենքս միասին կըթռչենք Աստուծո մօտ, որ յուսով եմ՝ բաց զրկով կ'ընդունէ մեզ»:

Այս տեղ Ջիակովմօ զնդապետը քիթը սըրբեց ու շարունակեց.

«Ո՛ր կողմից էլ գործին նայենք, սա այնպէս ձեռնտու է թուում մեզ համար, որ այս մասին մի բաւ անգամ կորցնելն աւելորդ է: Բայց իբրեւ ձեր առաջնորդ՝ պէտք է ան ևս մի քանի խօսք ասեմ ձեզ: Այս կերպով դէպի միւս աշխարհը չողելիս՝ մենք կ'ունենանք մեր առջևից հազարաւոր Քրանսիական կարապետներ, այնպէս որ վերելում մեզ շատ մեծ մարդիկ կըհամարեն: Հարկաւ մենք իսկոյն կըբաժանուինք նրանցից, որովհետեւ նրանք դժուր էրերթան, ինչպէս և բոլոր անօրէն ու գաղանային հոգիները, որոնք շղթաներով կաշկան-

դուռն են անմեղ ազգերին. իսկ մենք կ'երթանք արքայութիւն, վասն զի, պատիւս վկայ, եթէ արքայութեան դռները բաց չլինին հայրենեաց համար նահատակուող քաջերի առջև, էլ չգիտեմ, թէ ով է նրա մէջ մտնելու: Այս էլ, տղայք, ի նկատ առէք, որ եթէ մարդս ոչ ծերութիւն ունենար, ոչ էլ օրհաս,—այն ժամանակ էս էլ ձեզ այսպիսի խորհուրդ չէի տալ: Սակայն ինչ էք ուզում: Վաղ թէ ուշ ամենքս էլ պիտի մեռնինք. և, քանի վաղ մեռնինք, այնքան շուտ կ'ազատուինք մահուան ձեռքից, որովհետև Աստուած նրանց է վաղորօք կանչում իւր մօտ, որոնց Նա սիրում է: Ուրեմն՝ յառաջ քան թէ մեր հոգին որ և է խիթի կամ թէ հազի և կամ ուրիշ ախտի պատճառով մահուան մատնենք, կամ թէ կարճ—այն հազարաւոր հիւանդութիւններին զոհ գնանք, որոնք յամբ յամբ մաշում ու տրորում են մեզ մահճի մէջ,—աւելի լաւ, աւելի փառաւոր և աւելի գուարճալի չէր լինիլ—մի տրաքոցով թռչել երկինք, իբրև վերաթեւող հրեշտակներ: Հարիւր, այո՛, հազար անգամ աւելի լաւ կրէինէր այդ: Բայց դուք կ'ասէք. իսկ մեր կանայքը, մեր որդիքը:—Դէ ի՞նչ վնաս: Մի՞թէ կարծում էք, թէ նրանք անտէր կըմնան: Մի՞թէ ի հնուց սովորութիւն չկայ մեր երկրում՝ ամեն կիրակի որբերի և այ-

րիներ ի հողը հերկելու. և որ կիրակուայ հանգիստը կարող է աւելի հաճոյ լինել Աստծուն, քան թէ այգալիսի աշխատանքը: Մի հօր փոխարէն, որ կորցնելու են ձեր որդիքը, նրանք կ'ունենան այնքան հայրեր, որքան որ կորսեր կըմնան մեզնից յետոյ: Այնուհետև յոյս էլ կայ, որ մեր պատկերները քաղաքային խորհրդարանի մեծ սրահը կըդրուին. որովհետև այդպէս է հրամայել զօրավարը կռոււմ ընկնող քաջերի համար, և այս հրամանն անշուշտ կրկատարուի, եթէ նա արծաթ ունենայ և Կորսիկան—նկարիչներ: Մինչև այն ժամանակ քահանան ամեն կիրակի մեր անունները կըլիշատակէ Աւետարանը կարդալուց յետոյ—հասկանում էք, իսկոյն Աւետարանից յետոյ մեր անունները կըլիշէ: Զէ՛ որ դրանով մեր ընտանիքներին էլ փառք կըհասնի: Սակայն այս դեռ բոլորը չէ: Զեր որդիքն իրաւունք կ'ունենան ձրիաբար ուսում ստանալու համալսարանում և, ենթադրելով թէ նրանց խելքի տախտակները պակաս չեն, նրանք հռչակաւոր գիտնականներ կըդառնան: Հետեւեալ լաւ կշռեցէք, քանզի խօսքս վերջացնում եմ. իմ առաջարկածը մի այնպիսի ազնիւ բան է, որ ձեզ անշուշտ դուր կըգայ, և այնպէս շահաւէտ, որ դուք սիրով կրկատարէք. և որովհետև դուք ինքներդ աւե-

լի լաւ բան չէք հնարիլ, — ուստի աղատում եմ ձեզ զուր տեղը խելք մաշելու նեղութիւնից: Արդ պատերազմական ատենանը փակուած է, և մեր վճիռն այս է, որ վաղեան օրը մենք բոլորս միաբան սիրով դէպի երկինք կ'օդապարենք»:

Այս ասելով նա արձակեց մեզ և այդ եղաւ Զիակոմօ զնդապետի պատերազմական խորհուրդը:

Մենք իջանք գետնայարկի դաշլիճը և սեղանի շուրջը նստած՝ ուղեցանք քնել: Սակայն յաջորդ օրուայ վերաթեման զաղափարը մեր քունը հալածեց. դրանից զատ՝ զնդապետի փայտի ոտն էլ շարունակ բախելով վերի սրահում, մեր հանգիստը խանդարում էր: Վերջապէս բախումը հատաւ, և մենք կարծեցինք, թէ ծերունին արդէն նիրհած կըլինի: Ես էի առաջինը, որ այն ժամանակ գլուխս վերցնելով ասացի.

— Տղայք, քնե՛լ էք:

Ընկերներս միաբերան պատասխանեցին.

— Քնե՛լ: Ինչե՛ր ես մտածում. զժու՛ն ես ինչ է:

— Ուրեմն զնդապետի ճառը չէ՞ք հասկացել: Եւ մէկն ասաց.

— Պամծմում եմ, բայց դեռ լիովին չեմ կուլ տուել:
Իսկ միւսը.

— Չհասկանալուս պատճառը չեմ կարող ասել, բայց այսքան զիտեմ, որ ես բոլորովին ուրիշ կարծիքի եմ:

— Հաւատում եմ, նկատեցի ես, և հասկանալի է, թէ ինչո՛ւ զնդապետի վճիռը ոչ ձեզ է դուր գալիս, ոչ էլ ինձ, որ զիտեմ, թէ երկուսը մէկից աւելի է: Բերդը պաշտպանել մենք չենք կարող այդ ակներև է. ուրեմն ամենալաւն այն կըլինի, որ զնդապետի ասածին պէս՝ այս բերդը յօդս ցնդենք այնքան Ֆրանսիացի զինուորներով, ինչքան որ յաջողենք ներս որսալ: Մինչև այս կէտը մենք միաբան ենք ծերունու հետ: Սակայն այս տեղից սկսած՝ ճանապարհները բաժնվում են: Նախ, վառօդի շտեմարանին կրակ տալու համար բաւական է միայն մի պատրոյկ կպցնել նրան կամ թէ սիգառի մօխիւր թափ տալ վրան և կամ թէ պողովատով կաշճքարի խփել. և այս բոլորն անելու համար մէկ մարդն էլ հերիք է: Իսկ մենք թուով աւելի ենք, և ես չեմ կարող ըմբռնել, թէ ինչ հարկ կայ և կամ ինչո՞վ է օգտակար մէկ մարդու տեղ՝ հինգը զոհել... Ամեն դործում խնայողութիւն ասուած բանը զովելի է. ուրեմն ինչո՞ւ այն տեղ միայն, ուր խնդիրը մարդուս կեանքի վրայ է, շռայլութիւնը նախամեծար համարուի: Երկրորդ, մեր բանը ջոկ է, զնդապետինը — ջոկ: Նա կա-

դուժ է, և կարող էլ չէ ձի նստած դաշտ դուրս գալ. մինչ մենք, փնռք Աստծու, այծիկի ոտներ ունինք, և չէ կարելի աւելի վատ պատժել մեզ, քան ստիպելով, որ պարսպի ետեւից մարտնչենք: Երբորդ, գնդապետն ունի միայն մի ոտ և ուրիշը՝ քանի ոտնոր աւելի պակաս և քանի տարի աւելի շատ, քան թէ մենք. ուրեմն նա արդէն կանխաւ այնքան տուրք է վճարել մահուան, որ այժմ կարող է մի փոքրիկ բանով էլ վերջացնել իւր հաշիւը նրա հետ. մինչդեռ մենք առողջ ու զուարթ ենք տակաւին առողջ ու կայտառ. ուրեմն պէտք է, որ մեզնից ամեն մէկը դեռ չմեռած՝ հայրենիքին ծառայէ: Ո՛վ որ պարտքը ուշ է վճարում և կամ բնաւ չէ վճարում, նրան կ'ասեն խաբեբայ. բայց լաւ տնտես չեն ասիլ նրան, ով որ պարտքը պայմանաժամից առաջ վճարելու տենդ ունի: Վերջապէս Կորսիկան այնքան էլ զինուոր չունի, որ կարողանար շուրջաբար վարուել նրանց հետ. ընդհակառակն, նա պէտք է հաշուելով հաշուէ արեան ամեն մի կաթիլը, եթէ ուզում է յաղթել թշնամուն, և կամ, — եթէ Աստուած այլապէս է որոշել, — գէթ պատուով ընկնել պատերազմում, որ նա կոչուած է վարելու իրենից 258 անգամ աւելի մեծ ազդի դէմ: Ուստի այս րոպէիս, ես իմ կեանքը զուր

զոհելն աւելորդ համարելով, երդվում եմ ձեզ հանդիսաբար, թէ իմ որդոց երեսն անգամ չեմ ուզում տեսնել, մինչև որ պատերազմը չաւարտի: Եթէ ես ընկնիմ, դուք կըլինիք նրանց հայրը. թէ որ դուք ընկնիք և ես մնամ կենդանի, ես կըլինիմ նրանց հայրը: Եթէ մենք յաղթող հանդիսանանք և բոլորս էլ մարտից ողջ ողջ դուրս գանք, այնուհետև Աստծու շնորհած օրերը մեր սիրելիների հետ կըվայելենք: Բայց եթէ յաղթուինք ու դարձեալ կենդանի մնանք, մեր զաւակների հետ տանը կըփակուինք և մեր կորած ազատութիւնը միասին կ'ողբանք:

Ընկերներս ձայնակից եղան ինձ և երդմամբ՝ յանձն առին այդպէս անել: Այնուհետև ես շարունակեցի.

— Եկէք այս բոլորը գրենք և թուղթը գընդապետին թողնենք, որ նա մեզ անարգ երկչոտ չհամարէ: Ես չէի ուզիլ, որ նա միւս աշխարհում շիւ շիւ նայէր իմ վրայ: Մինչ ես նամակը կըգրեմ, դու, Անժլօլամարիա, գուպաներդ հանիր և դուրս գնա այս ամենը Անտօնֆիլիին պատմելու: Սակայն զգուշ գնա, որ աղմուկ չհանես, եթէ ոչ՝ գնդապետը կըզարթնի, և այն ժամանակ — բարով մնաս, հոգիս: Յետոյ հաւաքեցէք մեր ամեն թոկերը, ամուր

կապեցէք մէկը միւսին, ամեն մի կանգունի վրայ մի մի հանգոյց շինեցէք, որ կարելի լինի պինդ բռնել: Պնացէք և ուրքան կարելի է շուտ հոգացէք այս բոլորը:

Այս գիշերուայ երրորդ պահուն ամեն բան արդէն պատրաստ էր: Պնդապետի համար դըր-
ւած նամակը մենք սեղանի վրայ թողինք, բոկոտն դուրս ելանք և գիշերային մթութեան մէջ խորխափելով՝ արագ արագ հեռացանք: Փայռի ամենաբարձր դադաթին մենք մի հաստ գերան դրինք ծերպի առջև, թոկի մի ծայրը նրան պինդ կապեցինք, միւսը վայր ձգեցինք և ապա թէ նրան ամուր բռնելով՝ սկսանք ի-
րար հտուկից վայր սահել: Մեր բախտն էր, որ գիշերը խաւար էր. որովհետև եթէ մենք գէթ թիզի չափ բան տեսնէինք, այն ժամանակ սարսափելի անդունդը, որի մէջ իլիկների պէս կախուած էինք բարձր ժայռից, անշուշտ թա-
լուկն կըպատճառէր մեզ և մենք քարերի վրայ գլխիվայր գլորուելով կըջախջախուէինք: Բայց մենք ողջամբ իջանք ծովի մէջ և լողալով հա-
սանք ափին, և այնտեղից ճանապարհ ընկանք դէպի Կանարի, որպէս զի միանանք ձեզ հետ և աւելի լաւ յոյսերով պատերազմենք թշնա-
մու դէմ, քան թէ մեր բերդի պարիսպնե-
րի հտուկից:

—Տօ, դու տպած գրքի նման ես խօսում, ասաց հայր Սետեմբրէն: Գուցէ սխալվում եմ, բայց դու լեզուով շատ ճարպիկ ես երևում. տեսնենք, թէ ինչ կ'անես ձեռքերով:

—Per Dio Santo, գոչեց Ֆիդելիօն, իմ կարծիքով Ջիակոմօ գնդապետն իրաւացի էր. աւելի լաւ է մեռնել, քան թէ...

—Հարկաւ, ընդմիջեց նրան Գէյլիօն. և այդ ճշմարտութիւնը պէտք է նախ գործով ցոյց տալ, և հէնց այս է պատճառը, որ մենք էլ կամենում ենք ձեզ հետ գնալ:

—Բայց մենք ձեզ համար հրացաններ չունինք:

—Փոյթ չէ. մենք ունինք դանակներ. սրանք հերիք են, որ մենք գնդապետի համար վրէժխնդիր լինինք և քաջերի մահով մեռնենք:

Այսպէս յառաջ խաղացին մեր կորսերը մինչև նաւահանգիստը և արդէն այնտեղից ջուկ ջուկ խմբերով սկսան բարձրանալ դէպի Նօնցան: Ալեմտեան քամին թուռնդ փչում էր և օդն այնպէս պարզ էր, որ ամենափոքր ու հե-
ռաւոր իրերն անգամ որոշ որոշ երևում էին ծովի կողմից և ամեն մի շշուկ լսվում էր: Ուս-
տի անչափ եղաւ մերօնց զարմանքը, երբ որ տեսան, որ կորսիկեան դրօշակը դեռ քաջ պար-
զուած էր Նօնցայի վրայ և բերդից որոտացող

Հրազէնները բոմբիւն էր լսում: Զդուշութեամբ քալլ առ քալլ յառաջ գնալով՝ նրանք—առանց Ֆրանտիացոց աչքն ընկնելու—Հասան, վերջապէս, բերդի մօտերքում գտնուող տներին, և նրանց ականջին լսելի եղաւ Ջիակոմօ զնդապետի ձայնը, որ դիւահարի պէս դուռն էր.

—Ամենասուրբ Կոյսն վկայ. շտապեցէք, ռմբաձիգներ... նորից շուտ շուտ լքցրէք... յառաջ, Էրմինիօ, ի՞նչ յառաջ, Զիւսնչինթէլօ... քաջ կացէք: Իսկ դուք միւսներդ Հրացան արձակեցէք: Տէր ողորմեա, ի՛նչ երկար էք փսփրսում ռմբակների վրայ... դէ կրակ:

Թնդանօթը շանթեց, որոտաց, և նշանն աչնպէս ուղիղ էր առնուած, որ գունդը շաչելով գնաց խորտակեց պարսպի ամենաբարձր աշտարակը, որի ետեւում թշնամու վաշտերը յարձակման համար ճակատ կազմելու վրայ էին:

Նրանցից մի քանիսն սպանուեցան, շատերն էլ դէս աւ դէն պալթող քարերից տապալուելով, կարեւելք վայր ընկան:

—Լքցրէք էլի մի անգամ, շարունակում էր մօնչել Ջիակոմօն, և այժմ կարտէչներն ո՞վ (երկաթի կոտորակներ): Բայց միայն այն բողբոջները կրակ տուէք, երբ թշնամին կիսով չափ մեզ մօտենայ, ոչ առաջ—լսո՞ւմ էք: Այժմ առէք մօլակէթներդ և արձակեցէք, ինչ-

պէս որ իմենաք: Յառաջ, Պիյօնէ. այժմ դու, Ռիդիուտօ: Իսկ դու, Պանիկաչիօ, մնց ես բռնել Հրացանդ:

Եւ հարուածները հնչեցին իրար ետեւից մի փառաւոր ու դեղեցիկ յաջորդութիւն պահպանելով:

—Ո՞վ դուք թշուառ խակարկտացի Յուդանէր, ի՛նչպէս յանդգնեցաք խաբել մեզ, ասելով թէ Ջիակոմօ զնդապետը մենակ է մնացել:

—Մենք շուարած ենք ամպերից զահապէժ գլորուած մարդու պէս, պատասխանեցին Դեցիօն և նրա ընկերները բոլորովին շքմորած:

—Այս բանը մենք յետոյ կը պարզենք, առաջ հայր Սետեմբրէն բարկութեամբ: Սակայն տղայք, որքան կարելի է մօտեցէք. Հրացան մի արձակէք, մինչև որ ես նշան չտամ. իսկ յետոյ ամենքդ էլ միասին տռաքացրէք: Ձեզնից իւրաքանչիւրը թող միայն մէկ թշնամու նշան դնէ, և այդ թշնամին թող անշուշտ դառնայ մահուան բաժին: Միւսներին թողէք. աչք դրէք միայն Հրէտաձիգ գոհնադերներին և սպասեցէք, ինչպէս որ հրամայել է Ջիակոմօ զնդապետը, մինչև որ նախարշաւ գունդը ճանապարհի կէսն անցած լինի և յարձակման ձեռնարկէ:

Հալգէ, Նօնցայի բերդը:

Եւ յիրաւի ֆրանսիացիք սկսան յարձակման պատրաստուիլ, ասես թէ ամաչելով նախ ռմբակոծել, պատերազմի կանոնին համեմատ, թշուառ բերդի պարիսպը, որ նրանց կարծիքով շատ շատ՝ երեսուն կամ ամենաշատը— յիսուն պահակից պահպանուած պիտի լինէր։ Նրանց գլխաւոր սպարապետ կոմս Գռանմէզօնը, որ այդ միջոցին քաջամարտիկ ասպետի համբաւ ունէր, ամբողջ զօրութեամբ Նոնցայի դէմ գրոհ տալը իւր պատուից ստոր համարելով, կամ թէ հաշուելով, որ այնտեղ մի մեծ փառք գտնելու չէր,— չէր դուրս եկել իւր զօրքի հետ։

Նոյն միջոցին կանարացիք վերւելից տեսնում էին ամեն բան, ինչ որ լինում էր թրշնամու բանակում, որ արդէն լիովին պատրաստ էր յառաջ դիմելու։ Նրանց սիրտը թրշնդում էր յետին ճգնաժամին սպասելով և նրանք այդպէս անշարժ կանգնած էին՝ մատերը հրացանի ճնշակին, երեսները կոթին դրած, մի աչքը փակ, միւսը փողի երկարութեամբ թշնամիներից մէկին շեշտած։ Բերդից դուրս շանթող ու թշնամուն այնքան կորուստ պատճառող վերջին հարուածից յետոյ մերոնք տեսան, որ նրանց այլ ևս ոչ մի բան չէր մնում անել, բայց միայն մեռնել, և մեռնել այն սլայմանով,

որ Նոնցայի անկումն ընդ միշտ մի զարհուրելի արձան մնալ ուխտանենդ թշնամու համար։

Բայց նոյն ըոպէին, երբ ստորին պարսպի դռները խրամատվում էին պաշարողների հարուածից, յանկարծ—տարօրինակ երևոյթ—աներկիւղ յառաջ եկաւ, իւր հետ միայն մի թրմբկահար բերելով, Բօղըմօն զնդապետն և իւր սրին կապուած մի սպիտակ դրօշակ ճօճելով անչարժ կանգնեց բերդի առաջ։ Փոքր ինչ յետոյ բերդի աշտարակի վրայ, ուր պարզուած էր կորսիկական դրօշակը, նոյնպէս երևցաւ մի սպիտակ առագաստ։ Բօղըմօն զնդապետը, միշտ իւր թմբկահարից անբաժան, արձակ համարձակ ելաւ դէպի վեր և գրեթէ արդէն հասել էր աշտարակի ստորոտին, երբ յանկարծ մի ահեղ ձայն լսելով վերւելից, քար կտրած կանգ առաւ։

— Կնյ։ Այդ ո՞վ է, գոչեց ձայնը։

— Նորին ամենաքրիստոնեալ մեծութեան պատգամաւորը։

— Ի՞նչ է կամենում ինձնից նորին ամենաքրիստոնեալ մեծութեան պատգամաւորը։

— Նախ բաց արէք բերդի դուռն և յետոյ կ'իմանաք պատգամը։

— Ես չեմ բանալ բերդի դուռը։ Փառք Աստծու, ականջս դեռ այնքան սուր է, որ կա-

լող եմ ձեզ լսել, — ձայնս էլ այնքան ազդու, որ դուք էլ ինձ կըհասկանաք:

— Սակայն ոչ. այդ մեղ երկուսիս էլ անյարմար է, մանաւանդ որ այստեղ քամի է փչում: — Եւ Բողբոնն զնդապետը յանդգնաբար յառաջ գնաց, բնաւ ականջ չըդնելով Քիակոմօ բերդակալին:

— Ի՛նչ, գնդապետ, գոչեց կրկին աշտարակից Հնչոդ ձայնը. այդ ի՛նչ խաղ է: Ա՛յլ ևս մի քալ, և ես ձեզ կըսպանեմ:

— Իրաւ. այդ ուրիշ բան է: Ուրեմն, բերդակալ, ես այս տեղից կըխօսեմ:

— Եւ շատ լաւ կ'անէք, գնդապետ:

— Պարոն բերդակալ, պարոն Գուանմէգօն կոմսը, նորին քրիստոնեայ մեծութեան սպարապետը, աւելորդ արիւնհեղութեան վերջ տալու փափագով վառուած...

— Լաւ է, լաւ: Ձեր մարդասիրութիւնն արդեօք երբ է սկսուել: Այդ բանը միթէ չէ՛ք կարող մէքիչ առաջ մտածել, յառաջ քան թէ ուխտած դաշնադրութեան հակառակ՝ մեր կայանների վրայ յարձակուէիք:

— Մենք հաշուել ենք, որ տասներկու թնդանօթ ունինք, մինչ դուք՝ միայն մի հատ. մենք թուով չորս հազար ենք, — այն ինչ դուք — շատ շատ՝ չիսուն հոգի: Սակայն ես վիճե-

լու համար չեմ եկել այս տեղ, այլ ինձ տրուած պատգամը կատարելու. ուրեմն լսեցէք: Ինչպէս ասացի, զուր արիւն թափելու տեղ՝ ձեզնից խնդրում եմ, որ անձնատուր լինիք:

— Իսկ եթէ չուզենամ:

— Այն ժամանակ բերդը բռնութեամբ կ'առնենք և ձեր բոլոր պահակների հետ այնպէս կըվարուինք, ինչպէս որ պէտք է վարուիլ պարսաւելի յամառութեամբ, ռազմային ամեն կանոնների դէմ մեղանչելով մի կորած բան պաշտպանող մարդկանց հետ:

— Իրաւ: Բայց եթէ, օրինակի համար, սիրտըս ուզենայ կրակ տալ վառօդի պահարանին և Նոնցայի բերդը ձեր և ձեր ընկերների գլխի վրայ տապալել, — արդեօք ի՛նչ պատիժ կըտալիք ինձ այն ժամանակ — հաճեցէք ասել ինձ, գնդապետ:

— Ի՛նչ, այդպիսի բան չէք անիլ, կարող չէք անել այդպիսի բան...

— Կըցանկայի իմանալ, թէ ինչո՞ւ չեմ կարող:

— Որովհետեւ դա ազնիւ պատերազմ չէր լինիլ: Այդպիսի բաներ պատահում են միայն բարբարոս ազգերի մէջ:

— Իմացայ: Մենք էլ բարբարոսի անարգ անուն չըստանալու համար է, որ ուզում ենք պաշտպանել մեզ, երբ ձեզ նման բարեկիրթ

սլարոնները գալիս են մեր ազատութիւնը խլելու:

— Պարոն բերդակալ, ես պատրաստ եմ հաւատալ, որ դուք բաւական հմուտ էք պատերազմների պատմութեան և քաջ զիտէք, որ աշխարհիս ամենամեծ հերոսներն անգամ ոչ թէ վնասել են իրենց համբաւին, այլ դեռ փառք են վաստակել, երբ թողել են, պատուաւոր պաշմաններով, այն բերդը, որ ըստ ռազմային կանոնների չէր կարելի այլ ևս պաշտպանել:

— Դէ լմա: Պարտքս կատարելով՝ ես կ'երթամ նախ իմանալու զինուորական ժողովի կարծիքը: Մինչև այն ժամանակ դուք տեղից մի շարժուիք և սպասեցէք վերադարձիս:

Մի քանի րոպէից յետոյ, որոնք երկար թուեցան Բօդըմօն զնդապետին և իրօք էլ երկար էին, Ջիակովմօ բերդակալի զլուխը կրկին երևցաւ պարսպի ետևից, և նա այսպէս շարունակեց բանակցութիւնը.

— Պատերազմական ատեանը դեռ ոչինչ չորոշեց. նա կամենում է նախ լսել անձնատուր լինելու պայմանները:

— Միայն թէ պահանջէիք: Պարոն սպարապետը յայտնել է ինձ, թէ նա յօժար է իւր կողմից կարելուցն չափ զիջումն անել, և ինդրում է միայն, որ ձեր պահանջը ծայրահեղ չլինէր:

— Զատ ապրի: Ասել է թէ նա ուզում է

մեր զլխարկն առնել, իսկ մաղերը թողնել: Այլ քեզ բան: Ո՛ր վայրենին կ'ուզենար դրանից աւելի անարգել մեզ:

— Կարճ կտրենք. կամենում էք յայտնել ձեր պայմանները, թէ ոչ:

— Խնդրեմ զսպեցէք մէքիչ ձեր ֆրանսիական մոլեգնութիւնը: Մեր պայմաններն այս են, որ նախ — պահանորդ գունդը դուրս կ'երթայ՝ թմբկահարն առջևից, պարզուած դրօշակով և ամեն պատերազմական պատիւներով:

— Թող այդպէս լինի:

— Երկրորդ, պահանորդ գունդը կը պահպանէ իւր զէնքերն ու անօթները:

— Թող այդպէս լինի:

— Երրորդ, պահանորդ գունդն և ամենքը, որ զէնք են վերցրել Նօնցայի բերդը պաշտպանելու, ազատ կը լինին կամ մնալ և կամ գնալ ո՛ւր և կամենան, առանց որ և է սլարտաւորութիւն յանձն առնելու:

— Այդ բանին յօժար չենք:

— Ուրեմն խօսելն էլ աւելորդ է: Վայր ի՜նչէք դաշտակից:

Եւ ձերունու զլուխն անհետացաւ պարսպի ետև:

Սակայն Բօդըմօն զնդապետը վերստին յետ կանչեց նրան.

—Պարոն բերդակալ, հէյ, պարոն բերդակալ, ականջ դրէք: Եթէ ես չեմ կարող յօժարութիւն տալ երրորդ կէտին, այդ չի նշանակել, որ նա իսպառ մերժուած կըլինի, այլ թէ ինձ պէտք է մեծաւորիս մօտ գնալ նրա կարծիքը լսելու համար:

—Ուրեմն չորրորդ—պարոն սպարապետը, կոմս... ինչ է նրա ազգանունը:

—Գռանմէղօն:

—Արդ Գռանմէղօն կոմսը չի արդելիլ մեզ դուրս հանել մեր բոլոր պատերազմական մթերքը—մեր թնդանօթները, դէնքերը, որպէս և բոլոր պարէնն ու պաշարը:

—Այդ բանին էլ յօժար ենք:

—Հինգերորդ—պարոն սպարապետը կըտայ մեզ ձի, զրատ և սալլեր՝ մեր ռումբերն ու դէնքը, կարճ—չորրորդ յօդուածում լիշատակուած բոլոր բաները գէպի մեր բանակը տեղափոխելու, որ գտանալում է Մուրատօյում:

—Այդ պայմանը չեմ կարող ընդունել:

—Փոյթ չէ. ուրեմն հեռացէք: Իսկոյն սկսում եմ հուր տեղալ:

—Քաց սպասեցէք, ասում եմ ձեզ: Ես կ'երթամ սպարապետի մօտ և իսկոյն յետ կըգամ նրա պատասխանը բերելով:

—Դէ գնացէք:

—Տասն ըոպէից կըվերադառնամ. և յոյս ունիմ այնպէս շուտ աւարտելու այս բանը, որ այս տեղ եմ թողնում թմբկահարիս:

—Գրան էլ ձեզ հետ տարէք. շտապելու բան չկայ: Գնացէք և եթէ կամենաք—իսպառ կորէք:

Ինչպէս որ բանբերը շուտ գնաց, այնպէս էլ շուտ վերադարձաւ ու յայտնեց, բառերի հեղեղ թափելով, թէ պայմաններից երկուսն անհնարին է ընդունել,—թէ պարոն կոմսը խընդրում է պարոն բերդակալին՝ ներողութիւն շնորհել իրեն և ի նկատ առնել, որ նա, այսինքն կոմսը, անշուշտ յանդիմանութիւն կըստանայ, գուցէ և պատերազմական դադատանի կըկանչուի, եթէ նա՝ այսքան մեծ սպառազինութիւն ունենալով հանդերձ՝ թող տայ պահանջող զնդին նորից դէնք վերցնել արքայական զօրքի դէմ: Իսկ դալով դէնքի ու համբարի տեղափոխութեան միջոցներին,—այդ ոչ թէ բոլորովին անսովոր, այլ և կանոնի հակառակ սլահանջ է: Որովհետեւ պարոն բերդակալին էլ անշուշտ յայտնի կըլինի այն հին առածը, թէ «Ջէնք մի՛ հանիր թշնամուդ տնից»:

Եւ ասլա—մարդահաճ, շողոքորթական և իմաստակ բառեր, որոնք կարծես բնաւ չէին ուզում վերջանալ:

Ջիւալիսմօ գնդապետը հանդարտ լսեց այդ

բոլորն և ցասկոտ ձայնով պատասխանեց.

— Պարոն բանբեր, այժմ լսեցէք, ինչ որ ես եմ ձեզ ասելու: Ես կամենում եմ ցոյց տալ պարոն կոմսին, թէ մեզնից ո՞վ է աւելի նախանձախնդիր քրիստոնեաների տարագէտ աւրինհեղութիւնն արգելելու: Վերոյիշեալ երկու կէտից, որ նա մերժում է, թող մէկն ընդունէ, միւսը ոչ: Եթէ նա նախանձաւոր է անարատ պաշկու իւր անունը, — ես էլ նրանից պակաս չեմ գնահատում իմ պատիւը. նա մանաւանդ, որ նա դեռ երիտասարդ է, մինչ ես ծեր եմ և այլ ևս անգոր՝ վրէժ հանելու թըշնամուց: Թող այս էլ յիշէ, որ յաղթողը նա է, իսկ պարտուողը ես, և թէ այս բերդի հետ ես տալիս եմ նրան ամբողջ Կապօկորդօի բանալին: Թող նա ընդունէ հինգերորդ յօդուածը, և ես կըհրաժարուիմ երրորդից և պատուովս երաշխաւոր կըլինիմ, որ բերդի պահապաններից ոչ ոք ձեր դէմ զէնք չի վերցնիլ այս պատերազմի ընթացքում — ոչ կողու վրայ, ոչ էլ ալլուր: Այժմ գնացէք, և եթէ կէս ժամից յետոյ մի դրական պատասխան չբերէք, — այնուհետեւ ճարտեսէք որջ պրծնելու այս տեղից, վասն զի երգվում եմ յանուն անարատ Սուրբ Կուսին, որ բոլոր այս բերդը ունիմ չունիմով ձեր շինքի վրայ կըթափալեմ:

Բօլըմօն գնդապետը մտադիր էր ֆրանսիական եղանակով, այսինքն ուշուրթեամբ յառաջ տանել սակարկութիւնը, բայց Ջիակոմօ գնդապետը ձեռի շարժումով նշան տուաւ նրան հեռանալու, և կրկին անհետացաւ պարսպի ետև: ⁹

Արդարև Նօնցայի բերդն ամբողջ Կապօկորդօի բանալին էր: Մասամբ այդ պատճառով, մասամբ վախենալով, որ բերդին օգնելու համար ամեն մի բոլէ կարող էին լեռներից յանդուգն վաշտեր վայր սահիլ, մասամբ էլ կամենալով նոր օգի ներշնչել ֆրանսիական զինուորներին, որոնք վերջին կռիւների մէջ շարունակ ջարդուել էին, — Գուանմէզօն կոմսը անհամբեր սպասում էր իւր պատգամաւորի վերադարձին: Այս անհամբեր մտատանջութեան միջոցին նա իւր զօրքի սպայակուտով մօտեցել էր բերդին մերձակայ տներին: Լսելով Ջիակոմօ գնդապետի վերջին վճիռը, նա ցոյց տուաւ, իբր թէ կամենում էր դարձեալ փոքր ինչ մտածել, և վերջ ի վերջոյ ընդունեց ամեն բան, միայն թէ գործը շուտ աւարտէր:

Բօլըմօն գնդապետն անշուշտ մի կորովի զինուոր էր, և եթէ նա բերդը պաշարելու հրաման էլ ընդունած լինէր, այդ նրա քաջութեան առաջին փորձը չէր լինիլ: Բայց և

այնպէս նա սրտանց փափագում էր պատուով խոյս տալ զլիւին մի գնդակ ստանալու և կամ թէ քարերի տարափի տակ չարաչար թաղուած մնալու վտանգից, — մանաւանդ երբ լիշում էր, որ աչգ քարերից ամեն մէկի ծանրութիւնն առնուազն հաղար ֆունտ կրլինէր... Աստի նա ուրախ ուրախ յետ եկաւ գէպի աշտարակը, արգէն հեռուից ձայն տալով ու թաշկինակը ձօնելով.

— Ընդունում է, ամեն բան ընդունում:

Նայն ըոպէին Ջիակոմո գնդապետի գլուխը վերստին բարձրացաւ պատի ետեւից. նրա գէմքը մռայլ էր, բայց ձայնը լիովին հանդարտ, երբ նա ասաց.

— Դէ լաւ: Սակայն, պ. բանրեր, որ և է տարաձայնութեան առաջն առնելու համար մեզ պէտք է դարձեալ կէտ առ կէտ...

— Ինչացո՞ւ: Մեր մէջ տարաձայնութիւն չէ կարող ծագել:

— Զատ էլ լաւ կրճագի: Amici cari, patti chiari — լաւ ընկեր, սրարդ դաշինք: Դուք գեռերիտասարդ էք, իսկ ես ծեր, և ես փորձով գիտեմ, որ զօրեղների հետ զգուշութեամբ պէտք է վարուել: Աւրեմն կրկնէ՛ք: Ընդունում եմ կէտերն են — բերդապահ գունդը դուրս կ'երթայ ամեն պատերազմական պատիւներով. նա կրտա-

նէ իւր հետ գէնքն ու կարասիքը: Նոնցայի սլահապան գունդը կ'երթայ ո՛ր և կամենայ՝ այս պատերազմի մէջ Ֆրանսիայի գէմ չրկուռու պայմանով. նա կ'առնէ իւր հետ իւր գէնքն ու պաշարը, բոլոր պատերազմական անօթներն ու ռումբերը. թշնամին մի քառորդ ժամից յետոյ կըտայ մեզ ձիեր, ջորիներ և բեռնակիր սալեր: Այսպէս է թէ չէ. բանը վերջացում է թէ չէ:

— Վերջացա՛ւ:

— Եւ պարոն Դը Գուանմէզօն կոմսը, նորին ամենաքրիստոնեայ մեծութեան սպարապետը կըյայտնէ. իբրեւ մի քաջազարմ և ազնիւ ասպետ, որ նա լիազօր իշխանութիւն ունի այս դաշինքը հաստատելու և սրա բոլոր պայմաններն անմիջապէս կատարելու՝ առանց որ և է բարուրանքի, խարդաւանքի, նենգութեան և կամ ստութեան:

— Բերդակալ, զոչեց Բօլլըմօն գնդապետն և ձեռը շարժեց, ասեւ թէ սուրը մերկացնելու նպատակով. — ձեր չափազանց երկմտութիւնը զրեթէ նախատինք է բերում մեզ:

— Զգոյշ լինելը — իմ սովորութիւնն է. ես չեմ կամենում վիրաւորել ոչ ոքի: Աւրեմն ձեր սուրը պատեանում թողէք. նա չի էլ հասնիլ մինչև այստեղ: Արդ ուխտում էք թէ ոչ՝ ճշ-

դիւ կատարել ամեն բան, ինչ որ լիշատակեցի այս րոպէիս:

— Ուխտում ենք:

— Ազնիւ խօսքով:

— Ազնիւ խօսքով:

— Ուրեմն զնացէք և հրամայեցէք, որ ձեր գոէնադեռները ներս մտնեն. ես էլ կ'երթամ ելքի պատրաստութիւն տեսնելու:

Փրանսիական գոէնադերները — արդարեւ ընտիր ու գեղեցիկ մարդիկ — օրինակելի կարգով շար ի շար անցան արտաքին պարսպէ դռնով և բերդի ստորոտին հասնելուն պէս երկու մասն բաժանուեցան. մինը կանգ առաւ աշտաբակից դէպի ձախ, միւսը դէպի աջ:

Այն ժամանակ յանկարծ ամբողջի դուռը բացուեցաւ, գոէնադերները Քօղըմօնի հրամանով զինուորական ողջոյն տուին և ահա դուրս ելաւ Ջիակովմօ Կաչէլլա բերդակալը՝ ձախ ձեռին կորսիկեան դրօշակի կոթը բռնած, որ օգնում էր նրա փայտեայ ոտի երերուն քայլին, իսկ աջովըն թմբուկ խփելով, որ կախուած էր նրա գօտու ճարմանդից: Գլխին հագին ունէր ոսկէ փետուրներով զարդարուած մի փեղոյր, և առհասարակ այնպէս էր հաղնուած, ինչպէս որ վայել էր հազնուած լինել գլխաւոր բերդապահին այդ տեսակ նշանաւոր դէպքերում:

Նա սիգաճեմ և մենակ յառաջ էր գնում, և յանդուգն Փրանսիացիք հազիւ էին կարենում ծիծաղները բռնել:

Այսպէս հեռացաւ պարոն Ջիակովմօն և ոչ ոք նրան չհետևեց: Երբ նա անց էր կենում Քօղըմօն գնդապետի առջևից, սա բարևեց նրան մերկ սրով. ծերունին դադարեց թմբուկ հարկանելուց և փեղոյրն օգի մէջ ծածանելով՝ նմանապէս ողջոյն տուաւ խորհրդաւոր լուծութեամբ:

Սակայն երբ պարոն Ջիակովմօն վերստին դուրս հանեց դրօշակի փայտն և այդ փայտն առաջուանից թունդ գետնին բախելով ուզեց հեռանալ՝ առանց բնաւ որ և է նշան ցոյց տալու, թէ մտադիր էր գէթ մի խօսք ասել Փրանսիական գնդապետին, — պարոն Քօղըմօնը մօտեցաւ նրան և հարցրեց.

— Պարոն բերդակալ, իսկ պահակները ե՞րբ կըդուրս գան այս բերդից:

— Պահակները:

— Այո, պահակները:

— Ի՛հ, պարոն, բերդի բոլոր պահակներն արդէն դուրսն են:

— Երևի թէ պարոն բերդակալն ինձ չբահսկացաւ, և կամ թէ ես պարզ չյայտնեցի իմ միտքը: Իմ հարցմունքն այս էր, թէ ե՞րբ

մտադիր են դուրս գալ բերդից պահակները:

— Ընդհակառակն, սիրելի, դուք շատ պարզ յայտնեցիք ձեր միտքը, և ես առանց դժուարութեան հասկացայ: Ուստի կրկնում եմ, որ ինձ հետ ամբողջ պահակը դուրս է չոգած:

— Սուրբ Աստուած, իրաւ էք ասում:

— Հարկաւ, և այդ ստույգ է, որովհետեւ ես մենակ էի բերդի մէջ:

— Վայ ինձ թշուառիս, աղաղակեց Բողբոմոն գնդապետը, դուք ինձ ծաղրում էք: Այս վատթար խաբէութիւնը ինձ համար մահ է: Դուք խայտառակում էք ինձ ամբողջ Փրանսիայի առջև. այսուհետեւ ինչպէս երեւնամ ես Փարիզում... այն կնոջը... ուզում եմ ասել նրանց աչքին, որոնց համար ապրում եմ: Հապա ընկերներս. ճիշդն պիտի հեզնեն ինձ: Լաւ չէր լինիլ, որ բերդի փլատակների տակ մեռնէի, քան թէ այս ամօթին հանդիպէի: Եւ դու, կորսիկեան բարբարոս, ինչպէս յղացար այս դիւային խորհուրդը, այս անջնջելի նախատինքը մի Փրանսիական սպայի դէմ:

— Այդ ձեր զիտնալու բանն է. ձեր ճարը ինքներդ տեսէք: Իմ բանն էր միայն բերդից դուրս գալը:

Ջիակոմո Կաչէլլան, իբրեւ մի ալեօր կօրսիկացի, այս բոլորն անգրգուռի լրջութեամբ

ասաց: Յատկապէս այդ էր պատճառը, որ դէպքին ականատես զօրքի մէջ մի անդապելի ծիծաղ բրդաւ. դռէնադեռներն անդամ, չնայելով որ շրթունքները կծոտում էին, չկարողացան դիմանալ և բարձրաձայն քրքիջ հանեցին: Այս սաստիկ աղաղակից Բողբոմոն գնդապետի երեսի գոյնը յանկարծ թռաւ, յետոյ հրաշէկ դարձաւ — ասես թէ նրան մի աստակ տուած լինէին. վերջապէս նա զրեթէ խելագարուած մարդունման աչքերը շրջեց և գոռաց մոլեղնաբար.

— Այ դու անդգամ: Իմ բանը պրծել է. բայց վրէժս չհանած ես չեմ մեռնիլ: Չարը տանէ ձեր պայմանները և դժոխքն ընկնի քո գլուխը:

Այս ասելով նա հանեց սուրն և ուզում էր Ջիակոմոյի գանգը ճեղքել, երբ յանկարծ մի անվանելի զօրութիւն նրա ձեռքից սուրը շրլթեց, կոտրեց ու դէն ձգեց: Նոյն բոպէին ամեն կողմից սկսան գոռալ — մատնութիւն, մատնութիւն, և մօտակայ տների միջից զանազան մարդիկ դուրս վազեցին: Ոմանք էլ պատուհաններից դուրս ցաթկեցին, և այսպէս զրոհ տալով վրայ հասան հռոմէական զինուորները, Յուդան, Հերովդէս թաղաւորը, Պիղատոսը, Կայսափան, առաքեալներն և Յիսուս Քրիստոսը — սպանելու կամ մեռնելու խանդով վառուած: Արեան ճա-

սլաղիք կը հոսէին անշուշտ, և բոլորովին զուր տեղը, եթէ Նախախնամութիւնը հանած չլինէր Դը Գուանմէզօն քաջարի կոմսին այն տնից, ուր նա կանգնել էր բանակցութեան միջոցին: Նա իսկոյն ըմբռնեց վտանգի մեծութիւնը և նոյն րոպէին հրամայեց զօրքին յարձակողների դէմ ճակատ կազմել և յառաջ ուղղուած սուրիներով անշարժ սպասել նրանց բախմանը: Առաջին կոյր կատաղութիւնն այսպէս զսպելուց յետոյ՝ նա բարձր ձայնով հարց ու փորձ արաւ շփոթութեան բուն պատճառի մասին և ապա թէ վստահութիւն տուաւ, որ դաշնադրութեան բոլոր պայմանները լիովին կրկատարուին և զնդապետն էլ պատիժ կը ստանայ, եթէ միայն չընտրողուի աղմուկը: Ատեանելով, որ ամենակարճ յապաղումն անգամ կարող էր ահագին վնաս բերել, — նա արագ մտաւ շրջանի մէջ և մի քանի սաստիկ խօսքով պատուիրեց Բողոմօն զնդապետին — իրեն տալ սուրը, և յետոյ հրամայեց հեռացնել նրան, ըստ երևութիւն կալանելու, բայց իրօք՝ ամենի խուժանից փրկելու համար: Ատեանելով պարոն Ջիակոմօն, նա սկսաւ ամեն տեսակ շողմարար դովութիւններ շռայլել նրան, որ սակայն ծերունին ոչ ընդունեց, ոչ էլ մերժեց. այլ նա հանգիստ կանգնած էր, անքթիթ

նայելով կոմսի երեսին: Այս տեսարանից սպարապետը շփոթուեցաւ և վերջապէս հարցրեց, թէ արդեօք ինչ բանով կարող է հաճոյ լինել պարոն բերդակալին: Պարոն Ջիակոմօն բերանը բաց արաւ և ասաց.

— Այինչ բանով, պարոն սպարապետ, բայց եթէ մեր դաշնադրութիւնը ճիշդ կատարելով և ինձ իսկոյն սալլեր ու զբաւտ տալով, որպէս զի կարող լինիմ Քուրատօ տանել մեր պատերազմական անօթները, զէնքն ու պաշար:

Սպարապետը շատ բանաւոր դտաւ այդ խնդիրն և պատասխանեց, թէ յօժար է իսկոյն կատարել նրան, բայց թէ կրփափագէր, որ պարոն բերդակալը նրա մօտ ճաշ վայելելու շնորհ բերէ:

Պարոն Ջիակոմօն այսպիսի սիրալիր քաղաքավարութիւնից զորովելով, մի քանի վայրկեան լուռ մնաց և յետոյ պատասխանեց աւելի վշտահար, քան դժգոհ զէմքով.

— Պարոն սպարապետ, մենք ըլլտ կորսիկացիներս ձեզ պէս ազնուականների նուրբ սովորութիւնները չգիտենք, և ես արդէն շատ ծերեմ այդ բաները սովորելու համար: Ուստի թող տուէք, որ ես մեր եղանակին հետևիմ: Կորսիկայում մենք սովոր չենք թշնամիների հետ սեղան վայելել, այլ սովոր ենք միայն մարտնչել

նրանց դէմ: Մենք, որ չքաւոր ու սակաւապետ մարդիկ ենք, կարող ենք վնասուիլ ձեր ճոխ ու փարթամ ճաշերից: Այս մի կտոր հացը—և նա զրպանից մի սլատառ հաց հանելով ցոյց տուաւ կոմսին—մեր պարէնի վերջին մնացորդը հերիք է ինձ մինչև որ հասնեմ Մուրատո:

Երբ որ ամբոխի յուզմունքը փոքր ինչ շիջաւ, կոմսը ուզեց իմանալ, թէ ինչ տարօրինակ բերմամբ և որ տեղից էին դուրս եկել այն խենդի շորերով մարդիկը: Նրան պատմեցին այլանդակ զգեստաւորութեան պատճառը, և երբ նա իմացաւ, որ Բօդըմօն գնդապետի սուրը փրշորող Յիսուս Քրիստոսի հրազէնից թռած հարուածն էր,—այս մասին շնորհակալ եղաւ Ֆիդէլիօին և թէ նրան և թէ բոլոր թատրօնական խումբը իւր մօտ ճաշի հրաւիրեց: Սակայն դերասանները շնորհակալութեամբ բացասական պատասխան տուին, և կոմսին ուրիշ բան չմնաց անելու, բայց թէ կատարել դաշինքում յիշուած պայմանները,—որ և հոգաց ամենայն ճշգրտութեամբ:

Այս տեղ ծերունին լռեց և արդէն մտադիր էր գնալ, բայց ես նրա ձեռից մեղմ քաշելով՝ ստիպեցի որ մնայ:

—Իսկ Ջիակոմօ Կաչէլա գնդապետն ինչ եղաւ, հարցրի ես:

—Ջիակոմօ գնդապետը, շարունակեց ալիսըր, իւր թնդանութների հետ միասին հանգիստ ու քաջ Մուրատո գնաց: Ուր և հասնէր, մերձաւոր ու հեռաւոր գիւղերի ժողովուրդը վազում էր նրան ողջունելու և նրան զովասանք կարգալու: Սակայն նա մուտք ու մունջ յառաջ էր գնում: Երբ նա Մուրատո ժամանեց, վանքում բնակուող զօրավարը շուտ վայր իջաւ սանդուղքից և համբուրեց նրան բազմութեան առջև, որ բերկրապատար հրեշտանքից մերթ ծափ էր տալիս և մերթ կեցցէ որոտում: Իսկ գնդապետը զուարթանալու փոխարէն՝ ևս աւելի տրտմեցաւ և հազիւ պատասխան տուաւ համբուրին: Յետոյ զօրավարի խուցը մտնելով՝ լաց եղաւ խեղճ Ջիակոմօն և առաց արտասուազին:

—Զօրավարդ իմ, ես եկել եմ երկու բան խնդրելու ձեզնից:

—Սրտանց յօժար եմ կատարել. բայց լաւ է՝ խօսոյն և եթ երեք բան խնդրիր:

—Նախ և առաջ խնդրում եմ արձակել ինձ:

—Ի՞նչ, ինչ ասացիր: Կամենում ես թողնել հայրենիքդ, հէնց այժմ թողնել, երբ նա աւելի քան երբ և իցէ քո օգնութեան կարօտ է:

—Արդարև. բայց ինչով կարող եմ օգնել նրան: Սեպտեմբեր ամսին իմ եօթանասուներոր-

երորդ տարին կըլրանայ. ես միայն մի ոտն ունիմ. հին վերքերս չեն թողնում, որ գէթ մի գիշեր հանգիստ քնեմ: Ինքներդ էլ տեսնում էք, զօրավար իմ, որ այս հալօքս ես այլ ևս չեմ կարող պիտանի զինուոր լինել կռուի դաշտում:

— Բայց ես չեմ էլ ուզում, որ դու դաշտում ծառայես:

— Դե ուրեմն, Տէր Յիսուս, էլ ինչ բանի կարող եմ պէտք դալ: Գուցէ բերդեր պաշտպանելու: Նօնցալի անձնատուր լինելուց յետոյ ես չգիտեմ, թէ արդեօք ձեր անխոհեմութիւնն աւելի պարսաւելի կըլինէր, — եթէ ինձ կրկին որ և է բերդ յանձնէիք, — թէ իմ սեւերեսութիւնը, եթէ ես յանձն առնէի:

— Նօնցալի բերդը դու իբրև դիւցադն պաշտպանեցիր: Ապագայում քո անունը միշտ Նօնցալի անուան հետ կապուած կըմնայ. վրստահ եղիր այս մասին:

Սակայն Ջիալիմօն թույլ չըտուաւ զօրավարին խօսքն աւարտել և գլուխը թօթուելով ընդմիջեց նրան.

— Խեղճ ես դու, ով իմ թշուառ ու չաքաբախտ հայրենիք, եթէ մի այսպիսի բերդի կորուստը քեզ փառք բերող բան պիտի համարուի: Ես մտադիր էի այս մասին ներողու-

թիւն խնդրել ձեզնից, և այս էր իմ երկրորդ խնդիրը, որ կ'ուզէի յայտնել ձեզ, զօրավար:

— Ինչ ներողութիւն. ինչե՞ր ես ասում. ինչ ափեղ ցփեղ բաներ են մտնում գլխիդ մէջ: Ես դարձեալ կրկնում եմ, որ դու անմահական փառք ես զրաւել: Կամ թէ ասա — այլապէս ինչ կըմնար քեզ անել:

— Ինձ կըմնար մեռնել բերդի փլատակներին տակ:

— Եւ ինչ օգուտ կըլինէր դրանից: Քեզ հետ միասին բերդում եղած զինուորները աւելի առաջ այստեղ հասնելով՝ պատմեցին ինձ, ինչ որ պատահել էր Նօնցայում: Նրանց յառաջ բերած հիմքերը ես այնպէս բանաւոր, խելօք և արդար գտայ, որ եթէ զինուորականը կարգապահութեան հաշիւը չըստիպէր ինձ կալանել նրանց, — բոլորին էլ մի մի պարզ և կրտայի. բայց այս յետոյ էլ կարող եմ անել:

— Սակայն նրանք իմ սիրտն էլ հէնց այդպէս որսացին, և այդ է ամենավատը: Իմ պահպան հրեշտակը երիտասարդի արիւն էր ածել այս զառամած ջիղերիս մէջ, — այս եօթանասունչորս ամեայ սիրտս վառուել էր հայրենասիրութեան ամենասուրբ կրակով, և ես արդէն սկսել էի հերոսական մահուան նախաբերկրանքը վայելել: Բայց խելօքութիւնը, նզովից ար-

մատ խելօքութիւնը, որ ամեն տկար որոշումների մայրն է և ամեն վեհանձն վճիռների պորձանիչը, — տունս քանդեց: Երէկ չէ միւսօր, առաւօտեան պահուն, մինչ արեւը նոր էր շողացել մեր բերդի վրայ, եւ գնացի զինուորների կացարանն և դատարկ գտայ նրան: Այդ միջոցին էր, որ մի նամակ նշմարեցի սեղանի վրայ: Նամակը բաց էր: Չէ թէ կարդալ, այլ պէտք էր այրել նրան լապտերի վրայ, որ տակաւին չէր հանգել. սակայն տես որ կարդացի նրան, երկու անգամ կարդացի — և մտածութեան մէջ ընկայ: Երկար մտածելուց լետուց, երբ ես մոլորուած գլուխս կրկին վերցրի, — կարծես թէ բնից թռչող աղանու թւեր բխեցին օդը. ես զարհուրելով շուռ եկայ. ոչ ոք չկար — նա ինձ թողել էր:

— Ո՞վ էր թողել, հարցրեց զօրավարը, մտածելով որ Ջիակոմո գնդապետի գլուխը այլ ևս կարգին չէ: Եւ ծերունին պատասխանեց.

— Պահապան հրեշտակս, որ ինձ խելօքութեան ձեռքը մատնեց, ինչպէս որ մի գառն են մատնում բուրդ խուզողին: Ահա այդ րուպէին էր, որ հանձարեղ բան երևեցաւ ինձ բանակցութեան միջոցով մեր թնդանօթներն և քառասուն կենդինար վառօդը թշնամու ձեռքից փրկելու միտքը, որ և կատարեցի: Գուցէ եր-

կիւղն էլ մասն ունէր այդ հաշուի մէջ, և զուցէ դա էր, որ զրդեց ինձ ազատելու այս իմ թշուառ դիակը, ասես թէ սա մի պանծալի բան լինէր...

Եւ այս ասելով նա ուժգին խփեց իւր կրծքին:

— Բայց և այնպէս, ծերունի, քո անձնութիւնը փառաւոր զործ էր և մեզ համար շատ օգտաւէտ:

— Մի ասէք այդ, Պառքալէ, որովհետեւ կամ առանց մտքերդ կշռելու խօսած կրկինիք, և կամ թէ մի այնպիսի բան ասած, ինչ որ բնաւ չէք մտածում: Ոչ թնդանօթները, ոչ հրացանները, ոչ էլ քառասուն կենդինար վառօդը կարող են փրկել Կորսիկան. մինչ դեռ յուսահատ հայրենասիրութեան միայն մի վեհանձն օրինակը բաւական կրկինէր այն սրբազան հուրը վառելու կորսերի սրտում, — այն հուրը, որ իսկույն այրում, լափում և ածխն է դարձնում ամեն մի տնային հոգ, արծաթի սէր, գուլքերի տենչ, ինքնապահութեան եսական կիրք: Առանց թէրմօպիլքի — Յունաստանը մինչև այս օր էլ Մարաթօնին կրսպասէր: Արդ, Պառքալէ, կրկին ինձ, եթէ սիրտ ունիս, թէ Ջիակոմո գնդապետը մի փառաւոր բան արաւ, որ փոխանակ իւր մահով թշնամուն սարսափ

և ընկերներին խրախոյս տալու՝ աշխարհիս երեսին հանգիստ ապրելը նախամեծար համարեց:

— Ես սիրում եմ զգաստ ու հաշուասէր գլուխներ. ոգևորութեան կրակը բորբոքում է, բայց երկար չէ տևում, ասաց զորավարը:

— Սիրելի Պասքալէ, դուք շատ երկար չէք հետևիլ այդ կարծիքին: Առ այժմ լսեցէք, ինչ որ ասում է ձեր ծերունի ազգականը — վախեցէք շատ մտածող, հաշիւ անող մարդկանցից: Այդպիսիների ձեռքով ոչ մի ժամանակ ազատութիւնը չի յաղթիլ բռնութեան: Եթէ երկու հարիւր հազար կորսերը թուաբանօրէն մտածել սկսեն, նրանք կը զոհուանան քսանհինգ միլիօն թշնամու դէմ մարտնչել, և տեսնելով, որ յաղթելն անհնարին է, անձնատուր կը լինին: Սակայն երկնքից էլ հրաշք մի սպասէք, եթէ սիրտ չունիք ինքներդ հրաշք գործելու երկրի վրայ: Եւ հարկաւ, աշխարհիս այժմեան ընթացքին նայելով՝ հրաշք կը լինէր այսօր մի քաջասիրտ մարդ գտնելը, որ բռնէր իւր կեանքն ու պէտք եղած ըրպէին բախտի երեսին շարտէր:

Այս խօսքերից յետոյ անկարելի էր ստիպել նրան, որ դօրքի մէջ մնայ: Եւ որովհետև դաշնադրութեան պայմանով նա իրաւունք չունէր այդ պատերազմում ֆրանսիացոց դէմ կըռ-

ւելու, — որ ամօթից չէր խոստովանել զորավարին, — ուստի գնաց իւր Նօնցայի մօտերքում եղած սպարակն և առանձնացաւ իւր սենեակում, որ նայում էր դէպի սարը: Այնուհետև նա իւր քարեկամներից ու ազգականներից ոչ ոքին չուզեց տեսնել և տնից էլ դուրս չելաւ, մինչև որ նրա դին դուրս չտարին: Իւր հրիտակի մէջ նա կտակել էր, որ նրան հովտում թաղեն, ընկուղենիների սգաւոր ստուերի տակ, ուր ծերպերից վայր իջնելով լեռնային կարկաջասահ ջրեր են հոսում: «Որովհետև, զրեւ էր նա կտակի մէջ, որ Երբ որ հոգիս գերեզմանից դուրս գալու լինի օդ շնչելու, — ես չեմ կամենում, որ նա վատօրէն պաշտպանուած Նօնցայի պատկերին հանդիպի ու վշտանայ»:

— Եւ ինչ եղան հայր Սետեմբրէն, Ջիովանի Մաթէին և Ֆիդէլիօ Փաբրիցին, հարցրի ես:

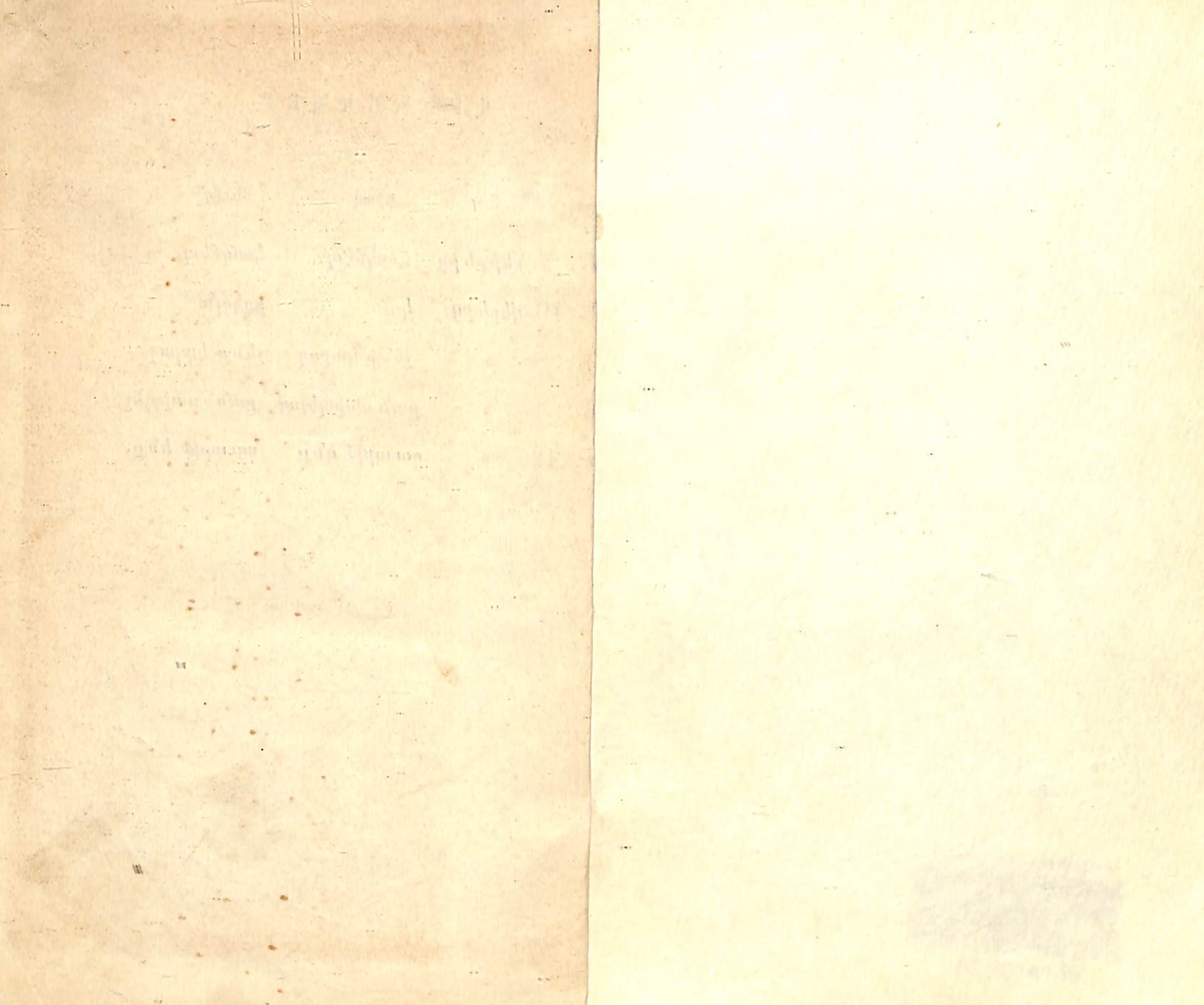
— Այդ թող ուրիշները ձեզ պատմեն, ասաց աւելորդ: Ես կ'աւելացնեմ միայն, որ նրանք կորսերին վայել մահով մեռան: Ահա պատմութիւնս վերջացաւ. իմ դառամեալ հասակն ու խոնարհուող աստղերը հրաւիրում են ինձ նընջելու: Բարի գիշեր ձեզ, բարեկամ: Եթէ Աստուած կամենայ, մենք վերստին կը տեսնուինք — միւս աշխարհում:

Նա տուաւ ինձ իւր աջը, որ ես սիրով սեղմեցի. և երբ նա հեռացաւ, ես այն զգացի, ինչ որ զգում ենք մի հին ընկերից զրկուելիս:

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ն Ե Ր

Էջ	Տող	Սխալ	Ուղղիչ
67.	2	ներքեւից	հապճեպ
71.	10	վերեւից	կոյն
75.	8	»	չենք կարող
76.	4	»	քան ստիպելով
»	12	»	զուարթ ենք

304

0024189

2013

«Ազգային գրադարան»

NL0014189

